

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΕΞΗΚΟΣΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΜΗΝΑ Δ. ΜΥΡΤΙΔΟΥ
1956

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΟΥΓΓΡΟΒΛΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΟΥ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΥΧΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1821)

Ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας συγγραφεὺς τοῦ 11τόμου βιβλίου τοῦ ἐπιγραφομένου «*Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*» τοῦ ἐκδοθέντος ἐν Πειραιεὶ καὶ Ἀθήνησι 1839-1852¹, ἐπεζήτησε πρὸ τῆς ἐκδόσεως ταύτης νὰ συγκεντρώη παντοῖον ὑλικὸν σχετικὸν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ νεαροῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῶν δημοσίων ἀρχείων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ ἰδιωτῶν ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ζῶντας πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ἄνδρας τοὺς ἡγηθέντας τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγῶνος καὶ πρὸς τὰς οἰκογενείας τῶν τεθνεώτων. Ἐσκόπει ὁ λόγιος ἐκεῖνος ἀνὴρ νὰ περιλάβῃ εἰς εἴκοσι περίπου τόμους τὰ κείμενα τῆς συλλογῆς του, «*τὴν ὁποίαν ἐπιθυμία ἀνεξήγητος τῆς πρὸς ἰδίαν μου χρῆσιν συντηρήσεως τῶν μνημείων τούτων τῆς Ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως μ' ἐπέβαλε τὸ χρέος νὰ ἐπιχειρήσω ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ ἐπιμόνως καὶ ἐπιμελῶς νὰ ἐξακολουθήσω μέχρι τέλους τοῦ 1832*»².

Ἐπὶ πλέον δ' ἐσχεδίαζε νὰ ἐκδώσῃ ὑπὸ τὸν πρόσθετον τίτλον *Σύμμικτα εἰς τρεῖς ἰδιαιτέρους τόμους «Συναγωγὴν διαφόρων, τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἀφορῶντων, ὑπομνημάτων ἐπισήμων τε καὶ ἰδιωτικῶν, τῶν πλειοτέρων γραφέντων ὀλίγον πρὸ, ἢ καὶ αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος*».

Ἡδυνήθη ὡς ἐκ τούτου νὰ συγκεντρώσῃ παρ' αὐτῷ σπουδαιότατα κείμενα, πλεῖστα τῶν ὁποίων διεσώθησαν μεταξὺ τῶν καταλοίπων του τῶν περιελθόντων ἐσχάτως εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Μεταξὺ

1. Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω ἑνδεκατόμου σειρᾶς ὁ Μάμουκας συνέγραψεν αὐτοτελῶς α) Μοναστηριακά, ἤτοι ὁδηγίαι, νόμοι, βασιλικά διατάγματα κ.λ., ἐπιμελεία —, ἐν Ἀθήναις 1859 καὶ β) Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν Ε' Ἐθν. Συνέλευσιν, ἐκδιδόμενα νῦν τὸ πρῶτον ὑπὸ —, Ἀθήνησιν 1843.

2. Παρὰ τὰς ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Α' τόμου διατυπωθείσας προθέσεις του (σελ. ς' - ζ' καὶ ι') ὁ Μάμουκας δὲν ἠδυνήθη νὰ δημοσιεύσῃ εἰμὴ ἑνδεκα μόνον τόμους, ἐξ ὧν ὁ ἔσχατος καὶ ὀγκωδέστερος ἐξετυπώθη ἐν Ἀθήναις τὸ 1852.

τῶν κειμένων τούτων ὧν πλεῖστα ἀνέκδοτα, ηὔτίχησα νὰ εὔρω δύο πολύτιμα ὑπομνήματα προοριζόμενα προφανῶς διὰ τὴν τρίτομον προσθήκην τῶν *Συμμίκτων* καὶ ὀφειλόμενα τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὸν πολὺν μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας — πρῶην Ἄουτης — Ἰγνάτιον, τὸ δὲ ἕτερον εἰς τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν¹. Καὶ τὸ μὲν ὑπόμνημα τοῦ Ἰγνατίου ἐπιγραφόμενον « *Παρατηρήσεις εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου* » ἐγράφη ἐν Πίζῃ τὴν 20 Μαΐου 1821, τὸ δὲ τοῦ Καποδιστριαίου, ἀνεπίγραφον, ἐγράφη τὴν 17 Ἰουλίου τοῦ 1821 ἄνευ ἐνδείξεως τόπου, ἀλλὰ προφανῶς ἐν Πετρούπολει. Ἀμφότερα τὰ κείμενα ταῦτα, προερχόμενα ἐξ ἀνδρῶν ἀνηκόντων κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν εἰς τὸ ἀνώτατον κλιμάκιον τῆς ἡγεσίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀποτελοῦσιν ἀληθῆ κάτοπτρα τῶν πολιτικῶν ἀντιλήψεων τῶν συγγραφέων των καὶ τῶν σκέψεών των περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος. Περὶ τῶν ἐγγράφων ταύτων, ἅτινα λόγῳ τῆς σπουδαιότητός των δημοσιεύω κατωτέρω *in extenso*, γενήσεται κατὰ σειράν ὁ προσήκων λόγος.

Α'

« Παρατηρήσεις εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου.

Ἐν Πείσοαις τῇ 20 Μαΐου 1821.

Ἄν οἱ Γραικοὶ εἶχαν ὅλα τὰ δίκαια διὰ νὰ ἐπιθυμῶσι τὴν ἀνεξαρτησίαν των, καὶ διὰ νὰ προσπαθῆσωσι νὰ ἀποτινάξωσι τὸν σκληρὸν ζυγὸν τῆς Ὀθωμανικῆς διοικήσεως, ἥτις μὲ τὸ δικαίωμα τῶν ὄπλων καὶ τῆς ἰσχύος τοὺς ὑπεδούλωσε, τοὺς ἀλεβαρβάρωσε, τοὺς ἐπιώχυνε, τοὺς ἐταπείνωσε, τοὺς ἐχώρισεν ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν ἄλλων χριστιανικῶν ἔθνῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ τοὺς ἔκαμε νὰ φαίνωνται ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα λαῶν, ἂν τὸ κίνημά των εἶναι δίκαιον καὶ ὁ σκοπὸς ἀξιέπαινος, ἦτιον ἐπίσης δίκαιον καὶ ἀναγκαῖον, πρὶν ἐπιχειρισθῶσιν ἐν ἔργον τόσον τολμηρὸν καὶ κινδυνῶδες νὰ ἐξετάσωσι τὰς δυνάμεις των, νὰ παραβάλωσι τὰ μέσα των μὲ τὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ κάμωσι μίαν ἐτοιμασίαν ἀνάλογον μὲ τὸ κίνημά των, ἔπρεπε προσέτι νὰ λάβωσι μέτρα, ὥστε νὰ γενῆ ἡ βλάβη εἰς τὸ γένος ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλίγη. Ἐπρεπε νὰ φυλάξωσι διὰ νὰ τοὺς ἦναι καὶ ὁ καιρὸς ἀρμόδιος καὶ βοηθός, διότι τοιοῦτοτρόπως μόνον ἦτο πιθανὸν καὶ ὁ σκοπὸς των νὰ λάβῃ αἰσίαν ἔκβασιν, καὶ τὸ γένος ὀλιγώτερον νὰ βλαφθῆ, καὶ τέλος

1. Γ. Α. Κρ., Συλλογὴ Ἄ. Μάμουκα, φάκ. 14.

πάντων ἔπρεπε νὰ ἔχωσι πολλοὺς βαθμοὺς πιθανότητος, διὰ τὸ πρᾶγμα εὐδοοῦται, καὶ ἔπειτα νὰ κάμωσι κίνημα, διότι δοθείσης ἀποτυχίας τὸ γένος χάνεται καὶ ἡ ζημία εἶναι ἄμετρος καὶ ἀδιόρθωτος.

Σήμερον δὲν πρόκειται πλέον λόγος, ἂν ὄλαι αἱ ἀνωτέρω σκέψεις ἔγιναν καὶ ἂν τὸ γένος δὲν ἦτο προἰδεασμένον καὶ προητοιμασμένον δι' αὐτὸν τὸν μεγάλον ἀγῶνα. Τὸ κίνημα ἔγινεν, οἱ Τούρκοι ἐξηγριώθησαν τόσον, ὥστε εἰς τοὺς Γραικοὺς κανὲν ἄλλο μέσον ἀντιστάσεως δὲν μένει, εἰμὴ ἡ ἐξ ὕψους ἀντίληψις, ἡ ἀπελπισία των, καὶ ἡ ἀνάγκη ἣτις τοὺς ὑποχρεώνει καὶ μὲ δυνάμεις ἀκόμη ἀνομοίους ν' ἀντιπαραταχθῶσι. Ἡ Ὀθωμανικὴ Πόρτα νομίζει ἐνόχους ὄλους τοὺς Γραικοὺς καὶ ἀνηλεῶς σφάζει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τοὺς προσιυχόντας.

Οἱ Τούρκοι θέλουν ἀνθαδιάσει καὶ θέλουν φονεύει καὶ ἄνευ ἁδείας τῆς διοικήσεως τοὺς χριστιανούς. Τὸ κακὸν ἔφθασεν εἰς βαθμὸν ὥστε ἐλπίς διορθώσεως δὲν μένει. Μία ἀντίστασις πεισματώδης καὶ ἐπίμονος ἢμπορεῖ μόνον νὰ φυλάξη κατὰ μέρος τοὺς ὁμογενεῖς μας καὶ εἶθε τοιοῦτον πνεῦμα νὰ τοὺς κυριεύσῃ. |

1v Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν τρέχωσι τὰ γενικὰ πράγματα, καὶ ἂν μακρόθεν δὲν ἢμπορῇ τις νὰ εἰκάσῃ πῶς ἔχουν νὰ τελειώσωσιν, ἡ Πελοπόννησος κατ' εὐτυχῆ περίστασιν ἔχει σήμερον ὄλας τὰς εὐκολίας διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸν ζυγόν, καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της, καὶ τὴν πολιτικὴν ὑπαρξίν της. Οἱ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Τούρκοι δὲν εἶναι οὔτε εἰς ἀριθμὸν, οὔτε εἰς κατάστασιν νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τοὺς Γραικοὺς. Ἡ πολυχρόνιος τυραννία τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ ἐδάμπεσε καὶ ὀλιγόστειυσε τοὺς ἐν Ἠλείῳ καὶ Ἑλλάδι Τούρκους, ὥστε δὲν ἔχουν νὰ τοὺς φοβηθῶσιν. Ἡ Ἀλβανία ἐδαμάσθη παρομοίως ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον, ὀλιγόστειυσε καὶ θέλει εἶναι εἰς παντοτεινὴν διχόνοιαν δι' ὅσον αἷμα ἐχύθη εἰς τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἢμπορεῖ νὰ φοβήσῃ τὴν Πελοπόννησον.

Αὐτὸς ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς ὅστις εἰς ἄλλους καιροὺς ἦτο τρομερὸς καὶ κινδυνώδης ἐχθρὸς ὄλης τῆς Ἑλλάδος, ἔχασε τὴν δύναμίν του, καὶ ἂν θελήσῃ νὰ κάμῃ τίποτε κακὸν εἰς τὴν Πελοπόννησον δὲν ἔχει τὴν πρώτην εὐκολίαν. Ἡ Ἀνεξαρτησία τοῦ Σουλτοῦ κρατεῖ καὶ αὐτὸν τὸν Ἀλῆ Πασσᾶν εἰς τὰ ὄριά του καὶ τοὺς Ἀλβανίτας εἰς ουσιολήν.

Τὰ Καπετανᾶτα τῆς Ἠλείου καὶ Ἑλλάδος πλέον δυνατὰ παρὰ ἄλλοτε, ἢμποροῦν νὰ μὴν ἀφήσωσι ν' ἀπερῶσῃ εἰς τοὺς τόπους των ὁ ἐχθρὸς, καὶ μάλιστα, Καρλέλι, Καρπενήσι, Λιδορίκι, Πατραίικι, Βραχώρι, Ἀπόκορον, Γαλαξείδι, Σάλωνα καὶ τὰ ἐξῆς. |

2r Συνεγνοούμεναι αὐταὶ αἱ ἀνωτέρω ἐπαρχίαι μεταξύ των, καὶ μὲ

τὴν Πελοπόννησον, βοηθούμεναι ἀμοιβαίως εἰς τὰς ἀνάγκας των, καὶ ἔχουσαι τὴν Πελοπόννησον ἔσχατον καταφύγιον καὶ ἄσυλον, ἡμποροῦν νὰ ἐμποδίσωσι κάθε ἐφόδιον τοῦ ἐχθροῦ διὰ ξηραῖς, καὶ νὰ χρησιμεύσωσι διὰ τὴν θέσιν των ὡς προπύργιον, καὶ προφυλακὴ τῆς Πελοποννήσου.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ Πελοπόννησος ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὰ ὄπλα ὑπὸ αἰσίους οἰωνοὺς καὶ εἰς τὰς πλέον εὐτυχεῖς περιστάσεις. Διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ἐλευθέρᾳ καὶ διὰ νὰ βεβαιώσῃ τὴν ἀνεξαοτησίαν της, δὲν ἔχει χρεῖαν εἰμὴ ἀπὸ μίαν θέλησιν ἐπίμονον καὶ ἀπὸ μίαν ἀπόφασιν σταθερὰν νὰ θυσιάσῃ τὸ πᾶν διὰ τὸ πᾶν καὶ νὰ βάλῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ἢ ἐλευθερίαν ἢ θάνατον. Ἡ παλαιὰ καὶ νέα ἱστορία μᾶς διδάσκει, ὅτι ὁποῖος λαὸς ἐγνώρισεν τὸ καλὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἠθέλησε νὰ εἶναι ἐλεύθερος, αὐτὸς καὶ ἔμεινεν ἐλεύθερος, καὶ κανὲν ἐμπόδιον, καμμία δύναμις, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦτο, δὲν ἠμπόρεσε ποτὲ νὰ ὑπερισχύσῃ καὶ τὸν ὑποδουλώσῃ.

Ἡ δύναμις τῶν Περσῶν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ τὰ ἐφόδια καὶ μέσα τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐκοτρατείας κατὰ τῆς Ἑλλάδος φαίνονται εἰς τοὺς νεωτέρους ὑπερβολαί, καὶ δὲν τὰ πιστεύουν, ἐπειδὴ δὲν ἠμπορεῖ σήμερον ὅλη ἡ Εὐρώπη ὁμοῦ νὰ κάμῃ, ὅ,τι ἔκαμε τότε ὁ μέγας τῶν Περσῶν βασιλεὺς ἡ δύναμις τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς ἐκείνην τοῦ ἐχθροῦ ἦτο μηδέν. Τὸ περισσότερον μέρος τῶν Ἑλλήνων, εἴτε ἐκουσίως, εἴτε ἀκουσίως ἦτο μὲ τὸν ἐχθρόν, ἄλλοι ἔμειναν οὐδέτεροι, καὶ ἀπλῶς θεαταὶ τῶν τρεχόντων Ἀθηναῖοι, Σπάρτη, καὶ πολλὰ ὀλίγαι ἄλλαι ἐπαρχίαι μόνον ἐψήρισαν ἢ ἐλευθερίαν ἢ θάνατον ἢ ἀπόφασιν των δὲν ἦτο μὲ λόγους ψιλούς, καὶ εἰς τὸ στόμα, ἦτιον ἀπόφασιν σταθερά, ἀπόφασιν ἀνδρῶν ἀξίων τῆς ἐλευθερίας· τὸ εἶχαν δείξει ἐμπράκτως ἀρχύτερα εἰς τὸν Μαραθῶνα οἱ Ἀθηναῖοι· τὸ εἶδειξε καὶ εἰς τὸν μέγαν πόλεμον ἔπειτα ὁ ἀμίμητος Λεωνίδας μὲ τοὺς τριακοσίους του· αὐτὴ λοιπὸν ἢ ἀπόφασιν ὅτι θέλομεν νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι ἐφθασε διὰ τὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅλη ἐκείνη ἢ διὰ ξηραῖς καὶ θαλάσσης μεγάλη δύναμις τοῦ ἐχθροῦ ἔλαβε τὴν τύχην τῶν Γάλλων εἰς τὴν Ρωσίαν.

Ἐπέφερε διὰ πολλοὺς χρόνους ἡ Ἑλβετία τὸν ζυγὸν τῆς Αὐστρίας. Οἱ Εὐρωπαῖοι βάρβαροι τότε ἐδιοικοῦσαν τοὺς ὑποκειμένους λαοὺς ὡς οἱ Τούρκοι τὸ κακόν, καὶ ἡ τυραννία τοὺς ἠνάγκασαν νὰ λάβωσιν εἰς χεῖρας τὰ ὄπλα, καὶ τὰ ἔλαβον ἀπὸ ἀνάγκην χωρὶς σκέψιν, χωρὶς προετοιμασίαν, καὶ χωρὶς κανένα μέσον ἀντιστάσεως· ἄλλο δὲν εἶχαν εἰμὴ θέλησιν ἐπίμονον διὰ νὰ μείνωσιν ἐλεύθεροι, τὴν ἄκραν

πιτωχείαν των, καὶ τὴν τοποθεσίαν των· τοῦτο ἔφθασεν. Οἱ πρόην αὐθένται των, ἀφοῦ ἔδοκίμασαν πολλάκις καὶ μὲ ὄλας των τὰς δυνάμεις διὰ νὰ τοὺς ὑποτάξωσι, καὶ ἀπέτυχον μὲ χαμόν των, ἔκαμαν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, καὶ τοὺς ἄφησαν ἐλεύθερους· οἱ Ἑλβετοὶ εἶναι ἐλεύθεροι μέχρι τῆς σήμερον, ἀνεξάρτητοι, εὐτυχεῖς καὶ ἡ Εὐρώπη σέβεται τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν των.

Ἀπεφάσισαν οἱ Ἰσπανοὶ νὰ διώξωσι τοὺς Ἄραβας ὁπαδοὺς τοῦ Μωάμεθ ἀπὸ τὴν Πατρίδα των. Οἱ Ἄραβες ἦσαν τότε τὸ σοφώτερον γένος τοῦ κόσμου, καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δυνάμεώς των. Μ' ὄλον τοῦτο οἱ Ἰσπανοὶ μὲ τὴν ἐπίμονον ἀνίστασίν των, τοὺς ἐδίωξαν, ἔμειναν ἀνεξάρτητοι, ἐκυρίευσαν ἔπειτα τὴν Ἀμερικὴν καὶ ἔγινεν ἡ Ἰσπανία ἡ μεγαλυτέρα δύναμις τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Τὰ πολλὰ πλούτη τοὺς ἔφθειραν. Ὁ δεσποτισμὸς ἔταπείνωσε τὸν ἀγέρωχον χαρακτῆρά των, καὶ ἡ ἀβελτηρία τῶν Βασιλέων | τῆς ἐσύνηνε διὰ νὰ χάσῃ πολλὰς ὑποκειμένας ἐπαρχίας καὶ τὸ σκῆπτρον τῆς θαλάσσης.

Αὐτὸ τὸ ἴδιον ἔθνος πρὸ ὀλίγου δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὸν Ναπολέοντα, διὰν ἦτιον εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυνάμεώς του καὶ τὸν ἔκαμε νὰ γνωρίσῃ διὲ δὲν εἶναι, ὡς ἐνομίζετο, ἀήττητος. Ἐκαμε καὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς νὰ τολμήσωσι νὰ τὸν ἀντισταθῶσι, καὶ νὰ τοῦ ἀρπάσωσι τὴν νίκην, καὶ τὸ σκῆπτρον ἀπὸ τὰς χεῖρας.

Ἐσιέναζον πολὺν καιρὸν οἱ Ὀλλανδοὶ ὑποκάτω εἰς τὸ σιδηροῦν σκῆπτρον τῆς Ἰσπανίας. Ἡ παράνομος πολιτικὴ τῆς τότε διοικήσεώς της ἠθέλε νὰ τοὺς κρατῆ εἰς ὑποταγὴν μὲ νόμους ἀπανθρώπους, καὶ μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἰσχύος. Τὸ πολὺ κακὸν ἐπροξένησεν ἀπελπισίαν καὶ τοὺς ἐκίνησεν εἰς τὰ ὄπλα κατὰ τῶν τυράννων των. Ἡ Ἰσπανία εἶχεν ὄλα τὰ πλούτη τῆς Ἀμερικῆς, καὶ πολλὰς καὶ μεγάλας δυνάμεις καὶ εἰς τὴν ξηρὰν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν, οἱ Ὀλλανδοὶ μικρὸς λαός, πτωχὸς καὶ στερημένος ἀπὸ ὄλα τὰ μέσα, δι' ἓνα τοιοῦτον μέγαν ἀγῶνα. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ μικρὸς λαὸς ἠθέλησε νὰ εἶναι ἐλεύθερος, καὶ ἀφοῦ ἀπαξ ὤμοσεν ἡ ἐλευθερίαν ἢ θάνατον, ἐπέμεινε γενναίως, καὶ τὸ κατώρθωσεν. Οἱ ἀγῶνές των ἐστεφανώθησαν μὲ αἰώνιον δόξαν, καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ φιλοπονία των ἔκαμαν τὸ μικρὸν τοῦτο ἔθνος ἔπειτα δύναμιν σημαντικὴν εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ τὰ πλούτη του καὶ διὰ τὰς θαλασσίας δυνάμεις του.

Ἡ Πορτογαλλία ἐστάθη ἠνωμένη μὲ τὴν Ἰσπανίαν, πλὴν ἐθεωρεῖτο πάντοτε ὡς ξένον ἔθνος, καὶ ἐδιοικεῖτο κατ' ἀρέσκειαν τῶν Ἰσπανῶν. Ἀπεφάσισε καὶ αὐτὸς ὁ μικρὸς λαὸς νὰ ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν καὶ νὰ διοικῆται μὲ ἰδίους | νόμους. Ἡ γειτονία του μὲ τὴν

Ἰσπανίαν, αἱ μεγάλαι δυνάμεις τῆς Ἰσπανίας καὶ ἡ ἐπιμονή τῆς διὰ τὴν ὑποτάξιν τὴν Πορτογαλλίαν καὶ δεύτερον δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς ἄλλο, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ζημιώσωσι τὴν Ἰσπανίαν εἰς ἀνθρώπους καὶ χρήματα, καὶ νὰ τὴν κάμωσι πλέον ἀδύνατον. Ἡ Πορτογαλλία μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας ἐβεβαίωσε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς.

Αἱ Ἀγγλικαὶ ἀποικίαι τῆς Ἀμερικῆς ἐζήτησαν ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν δίκαια πράγματα. Ἡ Μητρόπολις πολλὰ δυνατὴ καὶ πολλὰ πλουσία τότε ἐστοχάσθη νὰ τὰς καταφρονήσῃ. Αὐταὶ μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας ἐκηρύχθησαν ἀνεξάρτητοι. Τὰ πλούτη τῆς Ἀγγλίας, οἱ σιόλοι τῆς καὶ μεγάλη δύναμις τῆς δὲν ἐχρησίμευσαν. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἀμερικῆς ἐγνωρίσθη διὰ συνθήκης, καὶ ὄχι μόνον σέβεται τώρα ἡ Ἀγγλία αὐτὴν τὴν διοίκησιν, ἀλλ' ἄρχισε καὶ νὰ τὴν φοβῆται.

Οἱ Γάλλοι ἠθέλησαν νὰ ἀλλάξωσι τὸ πολιτικὸν τῶν σὺστημα. Ὁ βασιλεὺς, τὸ στράτευμα, ὁ κληρὸς, οἱ εὐγενεῖς, ὅλαι αἱ δυνάμεις τῆς Εὐρώπης ἔπειτα ἠνωμένοι δὲν ἠμπόρεσαν νὰ τοὺς ὑποχρεώσωσι διὰ νὰ κάμωσιν ὅ τι ἠθέλαν.

Αἱ εἰς τὴν Ἀμερικὴν Ἰσπανικαὶ ἐπαρχίαι κακῶς διοικούμεναι διὰ πολὺν καιρὸν ἠθέλησαν κατὰ μίμησιν τῆς γειτονίας τῶν νὰ ἀποσείσωσι τὸν Ἰσπανικὸν ζυγόν, ἡ ἐπιμονὴ τῆς Ἰσπανίας διὰ νὰ μὴ χάσῃ τὰ δικαιώματά τῆς εἰς τὴν Ἀμερικὴν, τὰ ἔξοδα, οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ τόσαι θυσίαι τῆς δὲν ἔκαμαν κανὲν ἀποτέλεσμα. Ἡ Ἰσπανία ἔχασεν, ἡ Ἀμερικὴ ἐκέρδισε, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἡ διοικήσεις τῶν ἀποικιῶν θέλει εἶναι τόσο δυνατὴ, ὥστε νὰ δώσῃ νόμους ὄχι μόνον εἰς τὴν Μητρόπολιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα μεγαλύτερα Ἔθνη.

Τὸ παράδοξον ὁμῶς, καὶ ὅ,τι δὲν ἠθέλε πιστευθῆ, ἐὰν δὲν ἐγίνετο εἰς τὸν καιρὸν μας, εἶναι ἡ ἐλευθερία τῶν Μαύρων τοῦ ἁγίου Δομνίκου ἀποικίας Γαλλικῆς πάλαι ποτέ. Αὐτοὶ δοῦλοι εἰς τὴν Πιτρίδα τῶν τὴν Ἀφρικὴν, δοῦλοι ἀργυρώνητοι ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν τῶν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, μὲ ἰδέας τόσο περιορισμένας, καὶ εἰς τόσο βαθμὸν βάρβαροι, ὥστε τοὺς ἐνόμιζον οἱ Εὐρωπαῖοι ὄχι ὡς ἀθρώπους, ἀλλ' ὡς ἐν ἄλλο ὄν, τὸ ὅποῖον ἔκαμεν ἡ φύσις διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς δεσμὸς τις μεταξὺ ζώου καὶ ἀνθρώπου, ὡς τόσο τοιοῦτοι ὄντες, ἠμπόρεσε τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, δὲν ἠξέυρω πῶς, νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ κεφάλι τῶν, καὶ τοῦτο ἐφθασε διὰ νὰ τοὺς κάμῃ ἐλευθέρους. Ὅλοι οἱ ἐκεῖσε Εὐρωπαῖοι κάτοικοι, καὶ ὅσον στράτευμα ἔστειλε κατὰ καιροῦς ἡ Γαλλία κατ' αὐτῶν, ἐχάθησαν ἕως ἐνός. Τέλος πάντων ἐγινε καὶ ἐκείνη ἡ μεγάλη ἐκστρατεία ἐπὶ Ναπολέοντος ἀπὸ σαράντα χιλιάδας ἐκλεκτοῦ στρατεύματος ὑπὸ τὸν ἀρχι-

στράτηγον *Leclerc* γαμβρόν τοῦ *Ναπολέοντος*, καὶ ἔλαβε τόσον κακὴν ἔκβασιν, ὥστε ὅλοι ἄφησαν τὰ κῶλα ἐκεῖ. Οἱ *Μαῦροι* ἔμειναν ἐλεύθεροι, ἀνεξάρτητοι, κύριοι τῆς νήσου, ἡ ἐλευθερία ἔφερε τὸν φωτισμὸν καὶ τὰ πλούτη καὶ διοικοῦνται μὲ ἰδίους νόμους ὡς τὰ ἄλλα φωτισμένα ἔθνη.

Ἀπὸ τὰ τόσα παλαιὰ καὶ νέα παραδείγματα συνάγεται ὅτι, ὁποῖος λαὸς θέλει νὰ εἶναι ἐλεύθερος, μένει ἐλεύθερος, καὶ καμμιά δύναμις δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸν ὑποδουλώσῃ, ὅτι ὁποῖος ἔχασε τὴν ἐλευθερίαν του ἀπὸ δυστυχεῖς περιστάσεις, καὶ θέλει νὰ τὴν ἀποκινήσῃ, τὴν ἀποκιτᾷ, καὶ ὅσοι εἶναι διεφθαρμένοι | καὶ τοὺς ἀνήκει δικαίως τὸ νὰ εἶναι δοῦλοι.

Οἱ *Πελοποννήσιοι* καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἡπείρου λαοὶ ἔχουν ἐν τι περισσότερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη, τὴν ἐνθύμησιν τῆς ἀρετῆς, καὶ τῆς δόξης τῶν προγόνων των, καὶ τὸ εὐγενικὸν ἐκεῖνο αἷμα, τὸ ὁποῖον σώζεται καὶ τρέχει ἀκόμη εἰς τὰς φλέβας των.

Ἄν λοιπὸν τόσοι λαοὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ ἐποχὰς ἀπέσεισαν τῆς δουλείας τὸν ζυγόν, ἂν καὶ οἱ *Μαῦροι* τοῦ ἁγίου *Δομινίκου* τὸ ἐκαιώρθωσαν, ἠμπορεῖ τις νὰ ὑποπτεύσῃ, ἢ νὰ φαντασθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐνδέχεται νὰ ὀπισθοπορήσωσιν ἢ νὰ ἀποτύχωσιν; εἶναι οἱ *Τουῦρκοι* σήμερον, ὡς ἦσαν οἱ *Πέρσαι* διὰν ἦλθαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος; εἶναι καθὼς ἦσαν πρὸ ἑκατὸν χρόνων; ἠμπορεῖ τις νὰ τοὺς παρομοιάσῃ μὲ τοὺς *Ἰσπανούς*, μὲ τοὺς Ἄγγλους, μὲ τοὺς *Γάλλους*, οἷτινες εἰς τὸ ἄκρον τῆς δυνάμεώς των δὲν ἠμπόρεσαν νὰ ὑποιάξωσιν ὅσα μέρη ἠθέλησαν νὰ εἶναι ἐλεύθερα. Τίς δὲν ἠξεύρει ὅτι οἱ *Τουῦρκοι* εἰς τὸν ἔσχατον πόλεμόν των μὲ τοὺς *Ρώσους* δὲν ἠμπόρεσαν ποτὲ νὰ συστήσωσιν ἕνα στρατόπεδον ἀπὸ πενήντα χιλιάδας, καὶ ἐνῶ τότε εἶχαν ἀκόμη τοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν *Γκιριζαλίδων* ἀποσιτίας, τὸν περίφημον *Μουσταφᾶ Μπαϊρακιὰρ Πασσᾶν*, τὸν Ἀλῆ Πασσᾶν, τὸν *Τζαπάνογλου*, τὸν *Καραοσμάνογλου*, καὶ τὸν *Ἰσμαήλ-μπεην* τῶν *Σερρῶν*, τοπάρχας τόσον δυνατοὺς; Τώρα αὐτοὶ ὅλοι ἔλειψαν, ἡ πανώλης ἐμβήκεν ἔπειτα εἰς ὅλην τὴν *Ρούμελην*, καὶ ἔκαμε μεγάλην φθοράν. Οἱ *Γενίτζαροι*, οἷτινες νομίζονται στρατεύμα, ἢ δὲν ἐβγαίνουν ἀπὸ τὴν *Κωνσταντινούπολιν*, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἡ διοίκησις δύναμιν νὰ τοὺς βιάσῃ, ἢ καὶ ἂν ἐβγουν ὀλίγοι, εἰς ἄλλο δὲν χρησιμεύουν, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ δώσωσι τὸ παράδειγμα τῆς ἀπαθείας καὶ ἀταξίας εἰς τοὺς ἄλλους.

Χρήματα | δὲν δίδει εἰς τὰς ἐκστρατείας τῆς αὐτῆς ἢ διοικήσεως, εἰμὴ πολλὰ ὀλίγα, καὶ αὐτὰ ἀκόμη κλέπτονται ἀπὸ τοὺς ἐπιστάτας. Ὅλα τῆς τὰ φρούρια ἔχουν ἔλλειψιν ὅλων τῶν ἀναγκαίων, τακτικὸν στρατεύμα

δὲν ἔχει. Ποῦ εὐρίσκεται λοιπὸν ἡ δύναμις τῶν Τούρκων; Καὶ τί βλέπουν εἰς αὐτὴν τὴν σεσαθρωμένην διοίκησιν οἱ φίλοι τῆς καὶ τὴν νομίζουν ἀκόμη μεγάλην δύναμιν; Εἶναι ἄξιον ἀπορίας!

Ὡς τόσον συγχωρεῖται εἰς τοὺς φίλους τῆς Τουρκίας τὸ νὰ φρονῶσι περὶ αὐτῆς ὅ τι θέλουν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ πρᾶγμα τρέχει ἄλλως πως, ὅτι ἡ Τουρκία εἶναι φυσικὰ εἰς τὴν πτώσιν τῆς, καὶ ὅτι ὁ καιρὸς εἶναι ἀρμόδιος εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰς τοὺς περὶ τὴν Πελοπόννησον λαοὺς διὰ νὰ ἀποκτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν των καὶ τὴν πολιτικὴν ὑπαρξίν των καὶ νὰ ζήσωσι καθὼς ζοῦν καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης.

Τὰ μεγάλα ὁμῶς καλὰ δὲν γίνονται χωρὶς μεγάλας θυσίας, χωρὶς κόπους, καὶ χωρὶς ἐπιμονὴν εἰς τὸν προσκείμενον σκοπὸν. Ὑπερίσχυσαν οἱ Ρῶσοι, καὶ ἐθριάμβευσαν, ἀλλὰ κοντὰ εἰς τόσας ἄλλας θυσίας ἔκαυσαν καὶ τὴν Μόσχαν. Οἱ Ὀλλανδοὶ ἐπνιξαν ἀπειράκις τὸν τόπον των. Οἱ Μαῦροι τοῦ ἁγίου Δομνίκου ἐσιτάθησαν μὲ τὰ ὄπλα καὶ τὴν φωτιὰν εἰς τὸ χέρι, καὶ ὅ τι δὲν ἠμπόρουν νὰ φυλάξωσι, τὸ ἔκαιαν.

Τοιαῦται θυσίαι ἀπαιτοῦνται ἀφεύκτως ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἀπὸ ὅσους ἄλλους λαοὺς θέλουν νὰ τοὺς μιμηθῶσι πρέπει νὰ εὐρωσιν ἀσφαλῆ μέρη διὰ νὰ βάλωσι τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδιά των. Πρέπει νὰ σταθῶσι σκηνῆται καὶ ἔνοπλοι δι' ὅσον τὸ καλέση ἡ χρεία· πρέπει νὰ καίωσιν ὅ,τι δὲν ἠμποροῦν νὰ φυλάξωσι, καὶ νὰ σηκώνωσιν ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν κάθε βοήθημα, πρέπει ὅλοι νὰ ἔχωσιν ὄπλα. Πρέπει ὅλοι νὰ αποφασίσωσι νὰ χάσωσιν εἰς αὐτὸν τὸν περὶ Πατρίδος ἀγῶνα. Πρέπει νὰ ὁμόσωσιν ὑποταγὴν εἰς τοὺς ἀρχηγούς, καὶ νὰ τὸν φυλάξωσιν, πρέπει καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχηγοὶ νὰ μιμηθῶσι τοὺς ἐνδόξους ἀρχηγούς τοῦ Μαραθῶνος, οἵτινες ἔδωσαν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸν Μιλιάδην, διότι τὸν ἐγνώριζον καλύτερόν των καὶ ἀξιώτερον, πρέπει νὰ μιμηθῶσι τὸν δίκαιον Ἀριστείδην, ὅστις ἐχθρὸς τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ ἐξωρισμένος ἀπὸ αὐτόν, ἐπῆγε μόνος του εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς Πατρίδος του καὶ ἐπροσφέρθη διὰ νὰ δουλεύσῃ ὑποκάτω εἰς τὸν θανάσιμον ἐχθρὸν του. Πρέπει νὰ μιμηθῶσι καὶ αὐτὸν τὸν Θεμιστοκλέα, ὅστις ναύαρχος ὢν τῆς μεγαλυτέρας θαλασσίας τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως, καὶ τὰ συμφέροντα διὰ τοὺς Ἕλληνας προβάλλων, εἶδε νὰ τὸν ἀτιμάσῃ ὁ Ναύαρχος τῆς Σπάρτης, ἐπειδὴ ἐσήκωσε ξύλον νὰ τὸν κτυπήσῃ, καὶ μ' ὄλον τοῦτο δὲν ἔδειξεν οὔτε ὅτι ἐσυγχύσθη, ἀλλὰ τὸν εἶπεν ἡσύχως « κτύπα, πλὴν ἄκουε », πρέπει νὰ μιμηθῶσι τὸν Λεωνίδα, τὸ καύχημα τῆς Σπάρτης, καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅστις ὑπῆγε μὲ τοὺς τριακοσίους του εἰς τὰς Θερμοπύλας διὰ νὰ θυσιασθῇ καὶ νὰ τρομάξῃ τὸν ἐχθρὸν μὲ τὴν ἀντίστασιν

του ὡς καὶ ἔγινε. Πρέπει τέλος πάντων νὰ ἐνθυμηθῶσιν, ὅτι αὐταὶ ὅλαι αἱ ἀρεταὶ εἶναι τῶν προγόνων των, ὅτι τὰς ἔχουν κατὰ κληρονομίαν, καὶ ὅτι ἤλθε καιρὸς διὰ νὰ τὰς βάλωσιν εἰς προᾶξιν καὶ νὰ δείξωσιν ὅτι εἶναι γνήσιοι ἀπόγονοι ἐκείνων τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν.

Δείπουν χρήματα· λείπουν ἄλλα μέσα· εἶναι δυσκολίαι· αὐτὰ ὅλα πρέπει νὰ τὰ καταφρονήσωσιν οἱ Γραικοὶ καὶ νὰ ὑπερβῶσι κάθε δυσκολίαν. Καὶ οἱ Ἑλβετοὶ καὶ οἱ Μαῦροι τοῦ ἁγίου Δομνίκου, καὶ ἄλλοι πολλοὶ λαοὶ εἶχον τὰς αὐτὰς δυσκολίας κατ' ἀρχάς, καὶ τὰς ὑπερέβησαν.

Δὲν πρέπει οὔτε νὰ βλέπωσιν ὡς ἐχθρούς, ὅσοι φαίνονται σήμερον ἐχθροί, καὶ νὰ φοβῶνται, διότι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι θέλουν γυρίσει, καὶ θέλουν τοὺς βοηθήσει, διὰν ἴδωσιν, ὅτι ἐπιμένουν οἱ Γραικοὶ εἰς τὸν ἀγῶνά των, ὅτι ὑπερισχύουν, καὶ ὅτι εἶναι λαὸς ἄξιος τῆς εὐνοίας καὶ βοηθείας των. |

6r Τοὺς Τούρκους πρέπει νὰ τοὺς βλέπωσιν ὡς συμπατριώτας καὶ ὡς ἀδελφούς, διὰν δώσουν τὰ ἄρματα καὶ τὰ πιστὰ ὅτι θέλουν ἡσυχάσει· τοῦτο τὸ ζητεῖ ἡ θρησκεία, ἡ ὀρθὴ πολιτικὴ, ἡ ἀνάγκη καὶ τὸ συμφέρον τῶν Γραικῶν, καὶ ἐναντία κάμνοντας βλάπτουν ἑαυτοὺς παρὰ τοὺς Τούρκους.

Μία κεντρικὴ προσωρινὴ διοίκησις ἀπὸ ἀπεσταλμένους τῶν διαφόρων τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχιῶν πρέπει νὰ συσταθῇ καὶ νὰ μένη εἰς τὸ ἐπάγγελμά της, ἕως οὔ νὰ τελειώσωσι τὰ πράγματα. Αὕτη πρέπει νὰ ἔχη τὸν πρόεδρόν της καὶ τοὺς γραφεῖς της, καὶ διηρημένη εἰς δύο νὰ σχηματίζη πάντοτε ἐν σῶμα, δηλαδὴ ὅλοι ὁμοῦ νὰ συμβουλευῶνται, καὶ νὰ ἀποφασίζωσι, καὶ ἔπειτα, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ οἰκονομικὸν νὰ ἐνεργῆται ἀπὸ ὄσους εἶναι εἰς τοῦτο διωρισμένοι, καὶ τὸ ἔργον των. Ὅτι ἀποβλέπει τὸ πολιτικόν, καὶ τὴν ἐσωτερικὴν εὐταξίαν τοῦ τόπου νὰ τὸ ἐνεργῶσιν οἱ ἄλλοι. Τὰ δὲ ἔγγραφα πρέπει νὰ τὰ ὑπογράφη ὁ Πρόεδρος, καὶ ὁ Σεκρετάριος τοῦ μέρους ἐκείνου, ὅπου ἀνήκει ἡ ὑπόθεσις, καὶ ὅθεν γίνεται τὸ γράμμα. Ὅσον εἶναι ἀπλᾶ τὰ πράγματα κατὰ τὸ παρὸν, τόσον εἶναι εὐκολώτερα καὶ καλύτερα.

Ἡ διοίκησις πρέπει νὰ γνωρισθῇ ἀπὸ ὅλην τὴν Πελοπόννησον, καὶ νὰ χαίρεται καὶ ὑποταγὴν καὶ σέβας· ἐπ' ὀνόματί της πρέπει νὰ γίνωνται ὅλα. Μὲ αὐτὴν πρέπει νὰ ἀντιαποκρίνεται τὸ στράτευμα, καὶ ἀπὸ αὐτὸν νὰ ζητῆ τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὰς χρείας του.

Ὁ στρατὸς πρέπει νὰ ἔχη ἐν ἴδιον συμβούλιον διὰ τὰ πολεμικὰ κινήματά του, καὶ νὰ σχηματίζη ἐν σῶμα ὑπὸ διαφόρους μὲν ἀρχηγούς, πλὴν μὲ ἓνα σκοπόν. Πρέπει νὰ κάμωσι καὶ ὀλίγους στρατιωτι-

κοὺς νόμους τοὺς ὁποίους νὰ γνωρίσῃ τὸ στράτευμα, διότι κατ' αὐτοὺς πρέπει νὰ γίνωνται καὶ αἱ ποιναί, καὶ ὄχι ποτέ κατὰ δόκησιν τῶν ἀρχηγῶν. |

6v Αἱ κρίσεις πρέπει νὰ θεωρῶνται κατὰ τὸ παρὸν ἀπὸ τοὺς κατὰ τόπον ἀρχιερεῖς, ἐπιτρόπους τῶν ἀρχιερέων, καὶ κληρικούς καὶ μὲ αἵρετοκρισίαν. Ἡ διοίκησις δὲν πρέπει εἰς τοῦτο νὰ ἀνακατωθῇ καὶ νὰ χάτῃ καιρὸν τὰ μεγάλα ἐγκλήματα μόνον, ὡς ἐπιβουλή, προδοσία, φόνος καὶ ἄλλα τοιαῦτα, πρέπει νὰ θεωρῶνται ἀπὸ τὴν διοίκησιν, καὶ νὰ ἀποφασίζεται ἀπὸ αὐτὴν ἡ ποινή.

Ὅσοι δείξωσιν ἀνδρείαν εἰς τοὺς πολέμους καὶ ὅσοι δουλεύσωσι τὴν Πατρίδα μὲ ὁποιονδήποτε ἄλλον τρόπον πρέπει νὰ γίνωνται γνωστοὶ εἰς τὴν διοίκησιν, καὶ αὐτὴ νὰ εὐχαριστῇ ἐγγράφως, καὶ νὰ σημειῶνται τὰ ὀνόματά των, διὰ τὰ ἀνταμειφθῶσιν ἐν καιρῷ.

Διὰ τὰς γυναῖκας καὶ ὄρφανὰ τῶν φονευθέντων εἰς τὸν πόλεμον πρέπει νὰ γίνεται φροντίς.

Ἐπειδὴ εἴμεθα πτωχοί, ὡς οἱ πρόγονοί μας, πρέπει εἰς τὰ βραβεῖα νὰ μιμηθῶμεν ἐκείνους, καὶ ὄχι τοὺς πλουσίους καὶ διεφθαρμένους λαούς. Στεφάνους ἀπὸ δάφνην εἰς τοὺς νικητάς, καὶ σιδηρᾶ νομίσματα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Λεωνίδου, διὰ τὸν προσφέρει ἡ Πατρίς, εἶναι ἀρκετόν. Ὅσοι ἄλλοι δουλεύσωσιν ἀλλέως πρὸς τὴν πατρίδα πρέπει νὰ λάβωσι χάλκινον νόμισμα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ἡ Πατρίς Εὐγνωμονοῦσα, καὶ ἄλλην τοιούτου εἶδους ἀνταμοιβήν.

Ἄν αἱ τοιαῦται ἀμοιβαὶ φανῶσι μεγάλαι, καὶ ἂν τὰς δεχθῶσιν οἱ τωρινοὶ Ἕλλητες, ὡς τὰς ἐδέχοντο ἄλλοτε οἱ πρόγονοί των, ἡ Ἑλλὰς θέλει εἶναι ἐλευθέρα ἀποφασιστικῶς. Τῶν Τούρκων ἡ ἐπιμονή, τῶν φίλων των ἡ βοήθεια, ὅλων τῶν ἐθνῶν ἡ θέλησις, καὶ αὐτὴ ἡ κακὴ εἰμαρμένη ἀκόμη, ἂν βοηθῇ τοὺς Τούρκους καὶ θέλῃ τῆς Ἑλλάδος τὴν δουλείαν, οἱ Τούρκοι θέλουν νικηθῆναι, καταισχυνηθῆναι, ἀποστατήσῃ τέλος πάντων, καὶ οἱ Ἕλλητες θέλουν ὑπερισχύσει.

7r Ἡ δύναμις στέκει εἰς τὴν ἀρετὴν, εἰς τὸν χαρακτῆρα | τοῦ ἔθνους, καὶ ὄχι εἰς τὰ μέσα του, εἰς τὸν ἀριθμὸν του. Ὅτι οἱ Γραικοὶ ἔχουν ἀνδρείαν προσωπικὴν, τοῦτο ἐφάνη εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους περιστάσεις, καὶ ὁμιλῶντας εἰς Γραικοὺς δὲν εἶναι χρεῖα νὰ ἀριθμῶ τὰς πράξεις καὶ τὰ πράγματα. Εἴθε νὰ ἔχωσι καὶ γνῶσιν, ἀρετὴν, πατριωτισμὸν, καὶ τὸ αἶσθημα τῆς δόξης. Εἴθε νὰ στεφανώσῃ ἡ νίκη τοὺς ἀγῶνάς των, καὶ νὰ μειδιάσῃ ἡ τύχη, βλέπουσα τὴν τόλμην καὶ ἀνδρείαν των! εἴθε! εἴθε! οὕτω γένοιτο!!!».

Τὸ ἔγγραφο τοῦτο τοῦ κλεινοῦ Ἰγνατίου ἐκ τοῦ περιεχομένου του φαίνεται προωρισμένον διὰ νὰ φωτίσῃ καὶ νὰ τονώσῃ τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς τῆς ἐπαναστατησάσης Πελοποννήσου. Ὁμοιάζει πρὸς παραινετικὸν λόγον ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰγνάτιος δὲν διστάζει νὰ κατακρίνῃ — ὡς ἔπραξε πολλάκις — τὴν σπουδὴν τῶν Φιλικῶν καὶ τὸ πραξικόπημα τοῦ Ὑψηλάντου ἐν Μολδοβλαχίᾳ¹, τὸ ὁποῖον, ὡς πιστεύει, ἔβλαψε καὶ τὸν ἀγῶνα καὶ τὸ ἔθνος, διότι δὲν ἦτο καλῶς παρεσκευασμένον, ὡς ἄλλως τε πιστεύει καὶ διὰ τὴν ὅλην ἐπανάστασιν, ὅτι προώρως ἐξεοράγη, πρὶν οἱ Ἕλληνες σταθμίσωσι σοβαρῶς τὰς δυνάμεις των παραβάλλοντες ταύτας πρὸς τὰς τοῦ ἀντιπάλου. Πρόωρον ὑπῆρξε τὸ κίνημα ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως καὶ ἀνέτοιμον τὸ γένος ἀπὸ πολεμικῆς πλευρᾶς· αὕτη ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Ἰγνατίου, τὴν ὁποίαν οὐδόλως ἀπέκρυπτε. Μετὰ τὴν ἔκρηξιν ὁμως τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπίστευεν ὅτι παρὰ τὰς πλάνας καὶ τὰς παραλείψεις δὲν ἔμενεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἄλλη ὁδὸς εἰμὴ « ἀντίστασις πεισματώδης καὶ ἐπίμονος », ἣτις μόνη ἠδύνατο νὰ προφυλάξῃ αὐτοὺς ἐκ πλείστων κινδύνων καὶ νὰ εὐοδώσῃ τὸν σκοπὸν των.

« *Εἶθε τοιοῦτον πνεῦμα νὰ τοὺς κυριεύσῃ* » συμβουλεύει ὁ Ἰγνάτιος καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο, συνθέτει τὸ παρὸν πονημάτιον, διὰ τοῦ ὁποίου προσπαθεῖ: 1) νὰ πείσῃ τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἡ Πελοπόννησος δύναται εὐχερῶς νὰ ἀπελευθερωθῇ διὰ λόγους γεωγραφικούς, πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς καὶ 2) νὰ ὑπενθυμίσῃ, ὅτι οἱ ἀγῶνες διὰ τὴν ἔλευθερίαν στεφανοῦνται πάντοτε ἀπὸ αἴσιον τέλος. Πρὸς τοῦτο ἀναφέρει παραδείγματα λαῶν ἐξ ὅλων τῶν σημείων τῆς γῆς, οἵτινες διὰ

1. Τὴν περὶ τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου δυσμενῆ γνώμην του οὐδέποτε ἀπέκρυπεν ὁ Ἰγνάτιος. Ἀντιθέτως, μετὰ πολλῆς παρρησίας ἐξέφραξε ταύτην, δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ διατυπώσῃ τὴν γνώμην του καὶ ἐν ἐπιστολῇ τὴν ὁποίαν διὰ τοῦ Ἄ. Μαυροκορδάτου ἀπέστειλε πρὸς τὸν Δημ. Ὑψηλάντην ἐν Τριπόλει εὐρισκόμενον. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, τὴν ὁποίαν ὁ Μαυροκορδάτος ἀπέστειλεν ἐκ Μεσολογγίου τῷ Δ. Ὑψηλάντῃ τὴν 27 Ὀκτωβρίου 1821, χρησιμοποιεῖ ὁ Ἰγν. δριμυτάτας φράσεις κατὰ τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου, τὸν ὁποῖον ἀπεκάλεε συνήθως « κάκιστον » κατειρωνευόμενος, ὑποθέτω, τὴν ἣν ὡς φιλικὸς εἶχε προσωνυμίαν « Καλός ». (Βλ. Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμ. Β', σελ. 290 καὶ Δ', σελ. 344 - 345).

τοῦ πείσμονος ἀγῶνος καὶ τῆς πίστεως ἐκέρδισαν τὴν ἐλευθερίαν των. Ἀρχίζει ἀπὸ τὰς ἀποτυχοῦσας ἐπιδρομὰς τῶν Περσῶν κατὰ τὰ Μηδικά, ἀναφέρει ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλβετῶν ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς Αὐστρίας, τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν Ἰσπανῶν ἀπὸ τοὺς Ἀραβας καὶ τοὺς μεταγενεστέρους ἀγῶνάς των κατὰ τοῦ Μ. Ναπολέοντος, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ὀλλανδῶν ἀπὸ τὸ σιδηροῦν σκῆπτρον τῆς Ἰσπανίας, τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς Πορτογαλλίας ἀπὸ τὴν Ἰσπανικὴν κηδεμονίαν, τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἀγγλικῶν ἀποικιῶν τῆς Ἀμερικῆς, τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν τῶν Γάλλων, τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἰσπανικῶν ἀποικιῶν τῆς Ν. Ἀμερικῆς καὶ τέλος τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Μαύρων τοῦ Ἁγίου Δομινίκου ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ζυγοῦ¹. Ἐν συνεχείᾳ διὰ τοῦ ὑπομνήματος τούτου ὁ Ἰγνάτιος προσπαθεῖ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας του τὰς μεγάλας ἐλλείψεις καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν Τουρκικῶν ἐνόπλων δυνάμεων, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν γενικὴν κατάπτωσιν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας δύναται ἡ Πελοπόννησος « καὶ οἱ περὶ αὐτὴν λαοὶ » νὰ ἀποκτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν των.

Κηρύττει ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀνάγκην τῶν θυσιῶν καὶ τοῦ δλοκληρωτικοῦ πολέμου μέχρις ἐσχάτων, συμβουλεύων ἐν ψυχρῷ τὴν ἐκκένωσιν τῶν πόλεων καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν γυναικῶν καὶ παιδίων εἰς ἀσφαλῆ φρούρια. Συμβουλεύει γενικὴν ὀπλοφορίαν τῶν ἀρρένων, τοὺς ὁποίους θέλει ἐνόπλους σκηνίτας « δι' ὅσον τὸ καλέσῃ ἡ χρεία ». Συνιστᾷ νὰ πυρπολοῦν ὅτι δὲν ἤμποροῦν νὰ προφυλάξουν, νὰ λαμβάνουν μεθ' ἑαυτῶν ἢ νὰ καταστρέφουν πᾶν ὅτι δύναται νὰ εἶναι χρήσιμον εἰς τὸν ἐχθρόν, νὰ εἶναι πάντες ἕτοιμοι διὰ πᾶσαν θυσίαν. Συμβουλεύει ἐπίσης ὑποταγὴν εἰς τοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὅποιοι ὀφείλουν νὰ μιμηθῶσιν εἰς τὰς ἀρετὰς τοὺς προγόνους στρατιωτικοὺς ἡγήτορας τοὺς

1. Ἀναφέρεται εἰς τὴν κατὰ τῶν Γάλλων ἐξέγερσιν τῶν νέγρων καὶ μιγάδων τοῦ Ἁγίου Δομίνγου ἐπὶ τῆς νήσου Χαϊτῆς τῶν Δυτικῶν Ἰνδιῶν, οἵτινες ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Toussain Louverture πρῶτον (τοῦ νικητοῦ τοῦ Leclerc) καὶ τοῦ Dessalines ὕστερον ἀπετίναξαν τὴν γαλλικὴν κυριαρχίαν καὶ ἱδρυσαν τὴν Χαϊτινὴν πολιτείαν (1803). (Βλ. Gaston - Martin, Histoire de l'esclavage dans les colonies Françaises (Paris 1948), σσ. 229 κέ. καὶ 244 κέ.). Πρόκειται περὶ τῆς ὑπερποντίου δημοκρατίας τῆς Ἀϊτῆς, ἣτις ἐκ τῶν πρώτων ἔσπευσε νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν συμπάθειάν της πρὸς τὴν ἐπαναστατήσασαν Ἑλλάδα δι' ἐπιστολῆς τοῦ προέδρου αὐτῆς Βόγερ ἀπὸ 15 Ἰανουαρίου 1822 πρὸς τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆν καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐν Παρισίοις Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς, ἣτις εἶχε γράψει καὶ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἀϊτῆς ἀπὸ τοῦ Λύγουστου τοῦ παρελθόντος ἔτους 1821. (Φιλήμωνος, ἐνθ' ἀν., Δ', 22 καὶ 368 - 369).

θυσιάσαντας τὴν φιλοδοξίαν των εἰς τὸ συμφέρον τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς πατρίδος. Συμβουλεύει ἐπιμονὴν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ αὐταπάρησιν, ἀρετὰς αἱ ὁποῖαι θὰ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μετατροπὴν τῶν αἰσθημάτων τῶν Εὐρωπαίων, « ὅσοι φαίνονται ἐχθροί », τοὺς ὁποίους συνιστᾷ νὰ μὴ βλέπωσιν οἱ Ἕλληνες ὡς ἐχθρούς¹.

Ἀξιοσημεῖωτοι εἶναι αἱ ὑποδείξεις του αἱ ἀφορῶσαι εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Πελοποννήσου. Δὲν νομίζει χρήσιμον τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν Τούρκων, ἀλλὰ θεωρεῖ ὠφέλιμον ἐξ ἐναντίας διὰ θρησκευτικούς, πολιτικούς καὶ λόγους συμφέροντος τὴν συνύπαρξιν καὶ συμβίωσιν τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Τούρκων, εὐθύς ὡς οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἤθελον ὑποταχθῆ. Συμβουλεύει « νὰ τοὺς βλέπωσιν ὡς συμπατριώτας καὶ ἀδελφούς »².

Μετὰ ταῦτα ἐπανέρχεται εἰς τὸ προσφιλές του θέμα: τὴν σύστασιν κεντρικῆς προσωρινῆς διοικήσεως ἀντιπροσωπευτικῆς ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, τὰ καθήκοντα τῆς ὁποίας ἀπλοποιῶν διαγράφει ἐν συντόμῳ³. Ἀποτεινόμενος πρὸς ἀνθρώπους ὑποδούλους μέχρι

1. Ἡ συμβουλή εἶναι μᾶλλον προληπτικὴ, διότι, καθ' ὃν χρόνον ἐγράφοντο ταῦτα, ἡ Ρωσία, παρ' ὅλον ὅτι διεψεύσθησαν αἱ ὑποσχέσεις τοῦ Ἀ. Ὑψηλάντου καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἐθεωρεῖτο βεβαίως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐχθρικῶς διαχειμῆνη ἐναντι αὐτῶν.

2. Παρόμοια αἰσθήματα ἀδελφοσύνης ἔτρεφον καὶ πλεῖστοι τῶν ἐν Ἑλλάδι ζώντων Τούρκων. Οὕτω οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν πολιορκούμενοι κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος Τούρκοι, κατάλληλοι ἐκ τῆς ἐπιθέσεως τῶν Ἑλλήνων, ἐκραύγαζον πρὸς αὐτοὺς ἀφ' ὑψηλοῦ: « Καὶ τί εἴμεθα ἡμεῖς; δὲν εἴμεθα Ἕλληνες; δὲν ἐγεννήθημεν εἰς τοῦτον τὸν τόπον; δὲν ἀνετράφημεν, δὲν ἐμεγαλώσαμεν μαζὶ σας εἰς τούτην τὴν γῆν, τὴν ὁποίαν ἐσεῖς κάμνετε τώρα ἐδικήν σας; ». (Διογ. Σουρμελή, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα..., ἔκδ. 2^α, ἐν Ἀθήναις 1853, σελ. 32).

3. Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐκδιδόμενον ὑπόμνημά του ὁ Ἰγνάτιος ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀνάγκης συγκροτήσεως « κεντρικῆς προσωρινῆς διοικήσεως ἀπὸ ἀπεσταλμένους τῶν διαφόρων τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχιῶν », ἧτις θὰ ὤφειλε νὰ ἀσκῆ τὰ καθήκοντά της μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως. « Ἡ διοίκησις αὕτη νὰ γνωρισθῆ ἀπὸ ὅλην τὴν Πελοπόννησον... ». Οὕτως ἐσκέπτετο τὸν Μάϊον τοῦ 1821 ὁ Ἰγνάτιος. Καὶ ἀναφέρονται μὲν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των, ἐκτὸς τῶν Πελοποννησίων, « καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἡπείρου λαοί », ἀλλ' εἰς τὴν Πελοπόννησον κυρίως ἐνετοπίζοντο αἱ πρῶται ἐλπίδες του. Βραδύτερον ὅμως, περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1821, ἱκανοποιηθεὶς ἐκ τῶν πρώτων εὐτυχῶν γεγονότων τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ πολέμου ἐν Πελοποννήσῳ ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ, ὁπόθεν ἐλάμβανε μηνύματα παρὰ τοῦ ἐργασθέντος ἐκεῖ ἐπὶ τινὰς μῆνας στενοῦ συνεργάτου του Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἀνεθάρρησε καὶ διηύρηνεν ἐν γῆ τὰ ὄρια

τῆς χθῆς, δὲν θεωρεῖ περιττὸν νὰ παρέχη συμβουλὰς ἐπὶ στοιχειωδῶν πραγμάτων τῆς διοικήσεως, ὡς εἶναι ἡ σύνθεσις καὶ τὰ καθήκοντα μιᾶς κυβερνήσεως, ἡ τάξις τῆς ἐπισήμου ἀλληλογραφίας κ.λ.

Ἰδιαιτέρως ἐπιμένει εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς πειθαρχίας, ἣν δέον λαὸς καὶ στρατὸς νὰ ἔχωσι πρὸς τὴν Διοίκησιν. Ὅμιλεῖ εἶτα περὶ στρατιωτικῆς ὀργανώσεως καὶ συστάσεως γενικοῦ ἐπιτελείου, περὶ στοιχειώδους στρατιωτικῆς νομοθεσίας, περὶ δικαιοσύνης ἀπονεμομένης προσωρινῶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν δι' αἵρετοκρισίας, ἀνεξαρτητῶς τῆς πολιτικῆς διοικήσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἀφήνει τὴν κρίσιν μόνον τῶν μεγάλων ἐγκλημάτων, περὶ ἀπονομῆς ἠθικῶν μόνον ἀμοιβῶν εἰς ὅσους διακρίνονται εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας, περὶ ἀποζημιώσεων καὶ συντάξεων εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν θυμάτων πολέμου. Καταλήγων ἐξαίρει τὴν δύναμιν τοῦ ἠθικοῦ παράγοντος εἰς τοὺς ἀγῶνας, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὰ πολεμικὰ μέσα καὶ « ὀμιλῶντας εἰς Γραικοὺς » συμβουλεύει νὰ ᾧσιν οὗτοι πεπληρωμένοι πάντοτε ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἠρωϊσμοῦ καὶ τῆς θυσίας καὶ ἀπὸ τὸ « αἰσθηματῆς δόξης », τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ πρόγονοί των.

Τὰς ἠθικὰς ταύτας παραινέσεις δὲν ἔπαυσεν ὁ Ἰγνάτιος νὰ ἐπαναλαμβάνη σχεδὸν ταυτοσήμους πρὸς τοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ἡγέτας τῆς ἐπαναστάσεως καθ' ὅλα τὰ ἔτη τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ἐπιστέλλων πρὸς αὐτοὺς ἐκ Πίζης μετ' ἀόκνου ἐπιμονῆς μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ βίου του (1828).

Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι καὶ ἄλλαι παρόμοιαι ἐγκύκλιοι ἐξαπελύθησαν ἐκ Πεισῶν πρὸς τοὺς ἡγέτας τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ Ἰωάννης Φιλήμων ἀναφέρει δύο εἰσέτι. Ἡ πρώτη ἐν εἴδει προκηρίξεως, ἀνυπόγραφος, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἀπεστάλη

τοῦ νέου κράτους, τὸ ὁποῖον ἤλπιζε καὶ ἠύχετο νὰ προκύψῃ ἐκ τοῦ αἱματηροῦ ἀγῶνος :

« ... Ὅταν ἐσυσταίνοτο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Πελοποννησιακὴ Διοίκησις, ἔπρεπε νὰ γενῆ καὶ δευτέρα σκέψις, διὰ νὰ συστηθῆ καὶ μία γενικὴ Ἐθνικὴ Προσωρινὴ Διοίκησις ἀπὸ ἀπεσταλμένους τῶν ἐλευθέρων τόπων, διὰ νὰ εὐρεθῆ ὁ τρόπος νὰ ἐνωθῶσι τὰ συμφέροντα ὅλου τοῦ γένους... διὰ νὰ ἠξεύρωσι τόσον οἱ ἔξω ὁμογενεῖς, ὅσον καὶ οἱ ξένοι, ποῦ πρέπει νὰ διευθύνωνται, ὅταν ἔχωσιν ἡ ὠφέλιμα πράγματα νὰ προβάλωσιν, ἢ βοήθειαν νὰ στείλωσι διὰ νὰ ἐμφραγῶσι τὰ στόματα τῶν ἐχθρῶν τοῦ Γένους, οἵτινες κηρύττουσι τοὺς Γραικοὺς ἀποστάτας, ληστὰς καὶ φιλοταράχους καὶ διὰ νὰ μάθῃ τέλος πάντων ἡ Εὐρώπη, ὅτι ὑπάρχει Διοίκησις Γραικικὴ... » (Φιλήμωνος, Δ', σελ. 518). Ὑποπτεύω ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω γραμμῶν εἰργάζεται ὑπὲρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὁ ὀξυδερκέστατος καὶ πολιτικώτατος Μητροπολίτης.

εἰς τὴν Πελοπόννησον « πρὸς ἀνικατάστας βεβαίως τοῦ ἀπὸ 24 Φεβρουαρίου κηρύγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου »¹. Ἐκ τῆς προκηρύξεως ταύτης τοῦ Ἰγνατίου ὁ ὑψηλαντικὸς Φιλήμων, ὅστις ἀπέφυγε νὰ περιλάβῃ ταύτην εἰς τὴν συλλογὴν του, διέσωσεν εἰρωνευόμενος μόνον μικρὰν περικοπὴν ἔχουσαν οὕτω: « ... Κάλλιον ν' ἀποθάνατε μὲ τὰ δπλα εἰς τὰς χεῖρας ὡς ἄνδρες, παρὰ νὰ σφάζεσθε ἀπὸ τοὺς βαρβάρους ὡς πρόβατα ».

Δευτέραν ἐγκύκλιον — ἐνυπόγραφον πλέον — συνέταξεν ὁ Ἰγνάτιος τῇ 18/30 Νοεμβρίου 1821, ἣτις ἀπηυθύνετο πρὸς τοὺς Ἱεράρχας, τοὺς Ἀρχοντας καὶ τοὺς ἀρχηγούς καὶ ἀξιωματικούς τοῦ Πελοποννησιακοῦ στρατοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεδείκνυε τὴν ἄμεσον ἀνάγκην τοῦ σχηματισμοῦ ἐθνικῆς διοικήσεως. Ἐκόπτετο ὁ ἀοίδιμος ἀνὴρ διὰ τὴν σύστασιν νομίμου ἀντιπροσωπευτικῆς κυβερνήσεως καὶ διὰ λόγους ἐσωτερικῆς τάξεως, ἀλλὰ κυρίως διὰ λόγους ἐντυπώσεων εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς, αἵτινες θεωροῦσαι τὴν ἐπανάστασιν « ὡς κίνημα Καρβουνάριον »² ὑπῆρξαν τόσον δυσμενεῖς διὰ τὰ καθ' ἡμᾶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀγῶνος.

Μετὰ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης ἀπέστειλεν ὁ Ἰγνάτιος εἰς Πελοπόννησον καὶ ἀντίγραφον καταστατικοῦ χάρτου, συντάγματος, ὅμοιον τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποστείλει καὶ πρότερον διὰ τοῦ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτου. Τὸ « Σχέδιον Προσωρινῆς Διοικήσεως » τοῦτο δὲν ἐσώθη, καθὼς ὅμως εἰκάζει ὁ Φιλήμων³ αἱ βάσεις τοῦ σχεδίου ἐκείνου οὐδόλως ἢ μικρὸν διέφερον τῶν βάσεων τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον ὁ Πολυχρονιαάδης εἰσηγήθη εἰς τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην, ἐφ' ὅσον ὁ Πολυχρονιαάδης ὡς γνωστὸν ἐνεπνέετο ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου.

Τὴν δευτέραν ταύτην ἐγκύκλιον, τὴν ὁποίαν ὁ Φιλήμων ἐδημοσίευσεν εἰς τὸν Δ' τόμον τῆς Ἱστορίας του, ἐνεπιστεύθη ὁ Ἰγνάτιος δι' ἰδιαιτέρας ἐπιστολῆς⁴ πρὸς τὸν Πάλαιων Πατρῶν Γερμανόν, τὸν ὁποῖον παρεκάλεσε νὰ τὴν ἀποστείλῃ ἐν ἀντιγράφῳ πρὸς πάντας τοὺς ἀποδέκτας, συνέστησε δὲ καὶ πρὸς τοῦτον θερμῶς νὰ ἐργασθῇ διὰ τὴν ἄμεσον συγκρότησιν Ἐθνικῆς Διοικήσεως, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰγνάτιος ἐθεώρει ὡς μοναδικὸν μέσον ἵνα σωθῇ ἢ τε ἐπανάστασις καὶ ἡ Ἑλλάς.

1. Ἰω. Φιλήμωνος, ἐνθ' ἀν., τόμ. Δ', σελ. 347.

2. Αὐτόθι, σελ. 522.

3. Αὐτόθι, σελ. 349.

4. Αὐτόθι, σελ. 517 - 522.

5. Αὐτόθι, σελ. 522 - 523.

Β'

Καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο τοῦ Ἰω. Καποδιστρίου προωρίζετο διὰ τὰ Σύμμικτα τοῦ Μάμουκα. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἄλλως τε ἀπέστειλε τοῦτο πρὸς τὸν Μάμουκαν ὁ Γεώργιος Πραΐδης ὁ χρηματίσας ἐπὶ μακρὸν γραμματεὺς ἐξ ἀπορρήτων καὶ ἀρχειοφύλαξ τοῦ Ἄλ. Μαυροκορδάτου. Καθ' ἃ οὗτος ἀνακίνοϊ δι' ἐπιστολῆς του ἐξ Αἰγίου ἀπὸ 18 Σεπτεμβρίου 1836, τὸ ἔγγραφον τοῦ Καποδιστρίου γαλλιστὶ γεγραμμένον ἐστάλη εἰς Πίζαν πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, οὗτος δ' ἀπέστειλεν αὐτὸ πρὸς τὸν φίλον του Μαυροκορδάτον εἰς Μεσολόγγιον καὶ « ἐκεῖθεν ἀνεκοινώθη εἰς τοὺς προκρίτους τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος τὸν πρῶτον χρόνον τῆς Ἐπαναστάσεως ». Ἴδου ἡ πρὸς Μάμουκαν ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Πραΐδου :

« Αἶγιον τῆ 18 7βρίου 1836

Φίλε Μάμουκα

Πρὸ πολλοῦ, πρὶν ταξιδεύσω, Σ' ἐπέστρεψα μίαν ἀπὸ τὰς προκηρύξεις Σου μὲ τὴν σημείωσιν πέντε σωμάτων συνδρομῶν καὶ ἐλπίζω νὰ τὴν ἔλαβες.

Ἀνακαιώνων τὰ παλαιά μου κατάστιχα εὔρηκα ἐν ἔγγραφον περίεργον τὸ ὁποῖον μᾶς ἦλθεν εἰς Μεσολόγγι καὶ ἐκεῖθεν διεκοινώθη εἰς τοὺς προκρίτους τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, τὸν πρῶτον χρόνον τῆς ἐπαναστάσεως — Τὸ πρωτότυπὸν τῆς εἶναι γαλλικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχω, ἀλλ' ἤμπορῶ νὰ σὲ βεβαιώσω ὅτι ἡ μετάφρασις εἶναι πιστὴ — Αὐτὸ εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ μακαρίτου Καποδίστρια πρὸς τὸν μακαρίτην μητροπολίτην Ἰγνάτιον. Ἐὰν στοχάζεσαι, ὅτι ἤμπορεῖ νὰ λάβῃ τόπον εἰς τὴν τρίτομον προσθήκην τῶν συλλογῶν Σου, δὲν πρέπει νὰ δημοσιεύσῃς τὰς σημειώσεις. Ἄν ὄχι εἰς τὰ ἄλλα μου γράμματα, εἰς τοῦτο ὁμῶς περιμένω ἀφευκτα δύο λόγια ἀπάντησιν.

ὕγίαινε

ὁ φίλος

Γ. Π.».

Τὸ Καποδιστριακὸν τοῦτο ἔγγραφον, τόσον σύμφωνον καὶ μὲ τὰς ἰδικὰς του περὶ Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ Ὑψηλάντων ἀντιλήψεις, ἔστειλε πάραυτα ὁ Ἰγνάτιος εἰς Μεσολόγγιον πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον, περὶ τοῦ ὁποίου ἄλλως τε ὁ Καποδίστριας ποιεῖται ἐν αὐτῷ εὔφημον μνεῖαν.

Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ἔσπευσαν νὰ γνωστοποιή-

σουν τοῦτο ἐμπιστευτικῶς (πιθανῶς μετὰ τῶν σχολίων τὰ ὁποῖα συνέταξεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται κατωτέρω ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει) εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Ἑλλάδος.

Ἀποστέλλων οὗτος τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ Καποδιστριαίου εἰς Πελοπόννησον γράφει πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Κουντουριώτας τὴν 26 Ὀκτωβρίου 1821 :

« ... Ὁ καλὸς πατριώτης καὶ σοφὸς πολιτικὸς κόμης Καποδιστριαίας μᾶς συμβουλεύει αὐτὰ τὰ μέσα, καὶ ὑπόσχεται τὴν βοήθειαν τῆς Ρωσίας· ἀλλὰ θὲ νὰ τὸν ἀκούσωμεν; Στέλλω σήμερον τὸ γράμμα του διὰ τοῦ πρίγκιπος Καρατζᾶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, διὰ νὰ τὸ δείξῃ μόνον, διότι δὲν πρέπει νὰ κομπρομεταρισθῇ ὁ ἄνθρωπος, καὶ παρεκάλεσα τὴν ἐκλαμπρότητά του, ἂν μάθῃ ὅτι εὐρίσκονται οἱ συμπατριῶταί Σας ἀκόμη εἰς τὴν Πελοπόννησον, νὰ τὸ στείλῃ μὲ πιστὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν κύριον Ὁρλάνδον, διὰ νὰ τὸ διαβάσῃ καὶ νὰ Σᾶς ἀναγγείλῃ τὰ γραφόμενα. Ἐν συντόμῳ αἱ συμβουλαί του περιορίζονται εἰς τὰς ἑξῆς :

1^ο Νὰ ὀργανίσωμεν τοὺς ἐλευθερωθέντας τόπους μὲ σκοπὸν νὰ τοὺς προφυλάξωμεν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἐχθρῶν, ἑξαιρέτως δὲ νὰ ἐπιμεληθῶμεν τὰς νήσους καὶ τὴν Πελοπόννησον.

2^ο Νὰ συγκεντρίσωμεν τὴν διοίκησιν εἰς ὀλίγας χεῖρας· ἐπιθυμεῖ νὰ ἠμπορούσαμεν νὰ ἔχωμεν ἓνα ἀρχηγόν, αὐτὸν ὅμως δὲν τὸν εὐρίσκει, διότι δὲν βλέπει τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφίνει ὅμως εἰς τὴν κρίσιν μας νὰ πασχίσωμεν νὰ τὸν εὑρῶμεν.

3^ο Νὰ φυλάξωμεν τὰ παλαιὰ σχήματα τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ ἀποφύγωμεν ἐπιμελῶς ὅσα μᾶς παρορησιάζουν εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ὡς ὄργανα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἑταιρειῶν.

4^ο Τὰ ψηφίσματα, καὶ ὅσα ἄλλα κοιτὰ γράμματα γίνονται, νὰ εἶναι ἀπλᾶ, καὶ ὄχι πομπώδεις λέξεις ὡς αἱ Ὑψηλαντικαὶ προκηρύξεις.

5^ο Ἐπὶ τὸ παρὸν εἰς μόνην τὴν Ἀμερικὴν νὰ ἐμπιστευθῶμεν καὶ ὄχι εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις, ἕως οἷον δὲν παρασυρθοῦν καὶ αὐταὶ κατὰ τῆς Τουρκίας, διὰ τῆς ἐπιμόνου παρακινήσεως τῆς Ρωσίας, ἧς πραγματικῶς ἐπεχειρίσθη ἢ νὰ σύρῃ καὶ αὐτὰς, ἢ μόνη αὐτὴ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν φροντίδα τοῦ νὰ παύσῃ τὰ θλίβοντα τοὺς ἀδελφούς της χριστιανούς κακὰ.

Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσω, ὅτι ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνέκδοτα, καὶ τὰ ἐμπιστεύομαι εἰς τοὺς φίλους καὶ ἀδελφοὺς Κουντουριώτας.

«*Αν ὁ κύριος Ὁρλάνδος προφθάσῃ νὰ διαβάσῃ τὸ γράμμα, θέλει Σᾶς εἰπεῖ καὶ τὰ περισσότερα*»¹.

Ἡ μετὰ σπουδῆς γενομένη γνωστοποίησις τοῦ καποδιστριακοῦ ὑπομνήματος ἐν μεταφράσει πρὸς τοὺς ἐπισημοτέρους ἡγέτας τῆς ἐπαναστάσεως ἀπέβλεπε νομίζω εἰς τὸ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὸν θρύλον τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου, νὰ ἀπογυμνώσῃ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην τῆς αἵγλης του ὡς Πληρεξουσίου τοῦ Γεν. Ἐπιτρόπου κ.λ., νὰ ἐνσπείρῃ εἰς τοὺς προκρίτους δυσπιστίαν περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ ὡς παράγοντος τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ συνέπειαν νὰ ἐνισχύσῃ τὴν θέσιν τῶν Μαυροκορδατικῶν. Αὕτη ἦτο ἄλλως τε ἢ πρόθεσις καὶ τοῦ Καποδιστρίου καὶ τοῦ Ἰγνατίου, ἀμφοτέρων διακειμένων δυσμενῶς πρὸς τοὺς Ὑψηλάντας.

Ἴδου τὸ ὑπόμνημα τοῦ Καποδιστρίου :

«*Τῆ 17 Ἰουλίου 1821 Ε.Π.*

Ἡ θέσις τῆς Ρωσίας δὲν εἶναι πλέον ἄγνωστος, οὔτε εἰς τὴν Πόριαν, οὔτε εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις. Ἡ οἱ Τοῦρκοι ἔχουν τὴν θέλησιν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ νὰ παύσουν νὰ εἶναι Τοῦρκοι καὶ ἐπομένως θέλουν δεχθῆ καὶ βάλει εἰς πρᾶξιν εἰλικρινῶς τὰς προτάσεις μας, καὶ τότε αἱ μὲ αὐτοὺς σχέσεις μας θέλουν εἶναι εὐσυμβίβαστοι μὲ τὰ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς καθήκοντα χρῆμα μας, καὶ θέλουν δυνηθῆ νὰ στερεωθοῦν καλύτερα, παρὰ ὅτι ἐστερεώθησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, ἢ τὸ πρᾶγμα εἶναι διαφορετικὸν καὶ τότε δὲν ἤμποροῦμεν, ἀλλ' οὔτε χρεωστοῦμεν νὰ ἔχωμεν καμμίαν σχέσιν φιλίας μὲ τὴν Πόριαν. Ἄν ὑποτεθῆ τὸ δεύτερον, αἱ συμμαχικαὶ δυνάμεις ἔχουν νὰ ἰδοῦν ἂν ταῖς συμφέρον ν' ἀφήσουν εἰς μόνην τὴν Ρωσίαν τὴν φροντίδα νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν Ἀνατολήν, ἢ νὰ συναγωνισθοῦν μὲ αὐτήν, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ νὰ ἐλευθερώσουν, ἴσως διὰ πάντα, τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν μουσουλμανικὴν θεοβλάβειαν καὶ βαρβαρότητα.

Ταῦτα τὰ ἐμβριθῆ ζητήματα θέλουν ἀποφασισθῆ ἀπὸ τὰς ἀποκρίσεις τῶν Αὐλῶν, ὅπου προσμένομεν, καὶ εἰς τὴν λύσιν τῶν ἰδίων ζητημάτων θέλουν συνεισφέρει οὐσιωδῶς τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Βαρώνου Στρογονόφ^(α).

Εἶναι βέβαια δυσκολώτατον νὰ προβλέψωμεν ἐν μέλλον, τὸ ὅποιον φαίνεται νὰ κρέμεται ἀπὸ τόσα συμφέροντα, γνώμας καὶ περιστάσεις ποικίλας. Ἄν ὁμως τὰ προηγούμενα ἤμποροῦν νὰ δεικνύουν κάποιον

1. Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου (1821 - 1832) ... ὑπὸ Ἄ. Λιγνοῦ, Α', σελ. 38 - 39.

συμπερασμόν, ὅσα γνωρίζομεν μᾶς κάμνουν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ Τουρκικὴ διοίκησις ποσῶς δὲν δύναται εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐπιστρέψῃ οἰκειοθελῶς ἐκεῖ, ὅπου εὗρίσκειτο πρὸ τῶν συμβεβηκότων τοῦ Μαρκίου, τόσον ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν Ρωσίαν, δύναμιν, ἣτις χρεωστεῖ ἀναγκαίως νὰ θέλῃ τὴν ἄσειστον διατήρησιν τῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων, τὰ ὅποια αἱ συνθήκαι ἐγγυῶνται εἰς τοὺς ὁμοθρόσκους τῆς ἐν Τουρκίᾳ.

Ἄλλ' ἂν ἴσως πρόπει βιαίως νὰ ξαναγίγῃ Τουρκικὴ διοίκησις ὅτι ἦτον, ἀμφιβάλλω ἀκόμη, ὅτι ἠθικὴ δύναμις καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον ἠθικὴ δύναμις ξένη ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ τοιαύτην ἀσυνήθιστον μεταβολὴν μόνῃ ἢ ὑλικὴ δύναμις ἢ ἡ δύναμις τῶν ὀπλων ἔχει ταύτην τὴν ἰσχύν. Τοιαύτη εἶναι ὁμως ἡ παροῦσα κατάστασις τῶν πραγμάτων ἐν Τουρκίᾳ, ὥστε μία παροῦσα δύναμις, ἀφοῦ ἄπαξ παρορησιασθῇ, δὲν θέλει εἶναι δυνατὸν νὰ σταθῇ, παρὰ ἐκεῖ ὅπου ἠμπορεῖ, καὶ ὅπου πρόπει νὰ σταθῇ, δηλ. ἐκεῖ, ὅπου δὲν θέλει ἔχει πλέον ἐχθροὺς νὰ πολεμήσῃ (β).

Ὅλα μὲ φαίνεται νὰ συντρέχουν εἰς ταύτην τὴν μεγάλην λύσιν καὶ αὐταὶ αἱ δυστυχίαι, τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἔπαθαν εἰς τὰς Ἡγεμονίας θέλουν συνεισφέρει μεγάλως νὰ τυφλώσουν ἐπὶ μᾶλλον τοὺς Τούρκους περὶ τῆς θέσεώς των (γ). Πιστεύουν πάντοτε ὅτι ἡ Ρωσία δὲν δύναται τίποτε, ἐπειδὴ αἱ ἄλλαι δυνάμεις δὲν θέλουν τὴν συγχωρήσει νὰ θελήσῃ μήτε νὰ δυνηθῇ, παρὰ κατὰ τὴν θέλησίν των καὶ ἐντεῦθεν ὀρμώμενοι οἱ Τούρκοι θέλουν αὐξήσει τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὴν αὐθάδειάν των, πέραν παντὸς ὅρου· ὁ Θεὸς θέλει κάμει τὰ ἐπίλοιπα.

Ἐκεῖνο, ὅπου ἠμπορῶ νὰ σᾶς εἶπω ἐν τοσοῦτῳ, Κύριέ μου, εἶναι, ὅτι ἡ Προυσία, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὰς συνομιλίας μας, ἐφάνέρωσε τὴν προθυμίαν τῆς, εἶναι διόλου τῆς γνώμης μας, καὶ τὸ περισσότερον, κηρύττει, ὅτι εἶναι ἐτοιμὴ νὰ συναγωνισθῇ μὲ ἡμᾶς καὶ μὲ τὰς ἄλλας συμμαχικὰς δυνάμεις (δ).

Κάθε ἡμέρα ἠμπορεῖ νὰ μᾶς φέρῃ εἰδήσεις ἀποφασιστικὰς. Ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἐλάβαμεν ἀπὸ τὰς Ἡγεμονίας, ἀναγγέλλουν τὴν διάλυσιν τοῦ στρατεύματος τοῦ Πρίγκιπος Ὑψηλάντου.

Φρονῶ καθὼς καὶ σεῖς, Κύριέ μου, ἐκάμαμεν ὅτι ἠμπορέσαμεν, διὰ νὰ ἀποτρέψωμεν ἀπὸ τὴν πατρίδα μας τὰς δυστυχίας, αἱ ὁποῖαι τὴν θλίβουν· οἱ ἀγῶνες μας ἐστάθησαν ἀνωφελεῖς. Ἡ Ἐπανάστασις ἄρχισε νὰ κάμνῃ ταχείας προόδους· μόνον κακοὶ ἢ ἁμαθεῖς ἠμποροῦν νὰ θεωρήσουν τὰ εἰς τὰς Ἡγεμονίας γινόμενα ὡς δείγμα τῶν γενησομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ Ἀλβανίαν, ἢ εἰς τὰς Νήσους τοῦ Ἀρχι-

πελάγους. Οἱ Μολδανοὶ καὶ Βλάχοι ἔμειναν δι' ὅλου ξένοι εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Πλὴν τί κοινὸν εἶναι μεταξὺ τούτων καὶ τῆς καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἀρχιπελάγους; Ὁ κάθε ἄνθρωπος, ὅστις ἐπῆρε τὰ ὄπλα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔχει ἓνα τάφον, μίαν οἰκίαν, μίαν γενεὰν νὰ ὑπερασπισθῇ ὁ κάθε ναύτης, εἰς τὴν παροῦσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἔχει ἢ νὰ νικήσῃ ἢ νὰ ἀποθάνῃ, ἔξω ἂν οἱ ναῦταιί μας διεφθάρησαν δι' ὅλου. Δὲν βλέπω λοιπὸν πιθανότητα διαλλαγῆς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἢ μόνῃ, ἢ ὁποῖα ἤθελε φανῆ ὀλίγον δυνατὴ, ἢ θελεν εἶναι ἀποτέλεσμα ξένης μεσιτείας, καὶ μάλιστα ἂν ἡ Ρωσία ἦτον ἡ μεσιτεύουσα. Ἐξω τούτου, πρέπει νὰ νικήσωμεν ἢ ν' ἀποθάνωμεν. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἔχουν σήμερον εἰπέροπε χρεῖαν μιᾶς καλῆς καὶ σοφῆς ὁδηγίας, καὶ ποῦ θέλουν τὴν εὔρει οἱ δυστυχεῖς! Δὲν ἀμφιβάλλω περὶ τῆς ὁδηγίας, τὴν ὁποῖαν θέλετε τοὺς δώσει, Κύριέ μου, μὲ τὰς συμβουλὰς σας. Ἄν ἤμουν ἐλεύθερος, καὶ ἂν ἤμποροῦσα, καθὼς εὐρίσκομαι, νὰ μοιρασθῶ εἰς δύο, βέβαια δὲν ἤθελα ἀποφύγει νὰ τοὺς εἶπω καθαρά, πῶς θεωρῶ τὰ χρέη, τὰ ὁποῖα ἔχουν νὰ ἐκπληρώσουν, καὶ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐκπληρώσουν ἐπὶ ποινῇ θανάτου, καὶ τὸ χειρότερον θανάτου ἀνηλεοῦς (ε). Θέλομεν εἶσθαι καταδικασμένοι, Κύριέ μου, νὰ ἀκούσωμεν νὰ συγκριθοῦν οἱ συμπατριῶταί μας μὲ τοὺς Νεαπολίτας καὶ Πιεμονίτας. Ἡξεύρω, ὅτι οἱ ἐδικοί μας θέλουν μὲ εἶπει. Διὰ τί λοιπὸν δὲν διαμοιράζεσαι; ἢ διὰ τί δὲν δίδεσαι ὀλόκληρος εἰς τὴν πατρίδα σου; Ἡ ἀπόκρισίς μου εἶναι εὐκόλος (Αον) εἶμαι μικρός, διὰ νὰ μοιρασθῶ, καὶ μοιραζόμενος ἤθελα ἀξίζει ὀλιγώτερον τοῦ μηδενὸς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἤθελα τοὺς βλάπτει. Βον μένω εἰς τὸν τόπον μου καὶ θέλω μείνει ἐν ὅσῳ θέλω ἐλπίζει νὰ τοὺς εἶμαι ὠφέλιμος. Ὅποῖαν ἡμέραν ἴδω, ὅτι τὰ χρέη τοῦ ὑπουργήματός μου εἶναι ἀσυμβίβαστα μὲ τὰ χρέη τὰ ὁποῖα μὲ ἀπαιτεῖ
2v ἡ πατρίς, πιστεύσατέ με, Κύριέ μου, ὅτι δὲν θέλω ἀναβάλλει οὐδεποσῶς ν' ἀκολουθήσω τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ πᾶς τίμιος ἄνθρωπος (ς).

Ἄφοῦ σᾶς ἔκαμα τὴν ἐξομολόγησίν μου, συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς εἶπω τί στοχάζομαι περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐκδουλεύσεων, τὰς ὁποῖας ἠμπορεῖτε νὰ κάμετε πρὸς τοὺς συμπατριώτας μας, μένων ὅπου εἴσθε, ἔως ὅτου νὰ μάθωμεν, ποῦ καὶ πῶς ἡ Πρόνοια θέλει μᾶς ὁδηγήσει εἰς τὸν δρόμον τῶν χρεῶν μας (ς).

Δὲν ἀγνοῶ τὴν ἐξοδὸν τοῦ Π(ρίγκιπος) Μ(αυροκορδάτου), καὶ τὸν ἐπαινω ὅτι παρόμοιον ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ, εἶναι τίμιον καὶ ὠφέλιμον (η) ἀλλὰ χρειάζομεθα περισσότερον· πρέπει νὰ διδάξωμεν τοὺς

ἄνθρώπους, οἵτινες κυβερνοῦν τὰ πράγματα εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ Ἑλλάδα, ὅτι πρῶτον χρέος τῶν εἶναι νὰ στήσουν εἰς ἰσχυρὰν βᾶσιν τὴν ἀσφάλειαν τοῦ τόπου· ἀντὶ νὰ ἐκτείνουν τὴν ἐνέργειαν, πρέπει νὰ τὴν συγκεντρῶσιν· ἀντὶ νὰ διασπείρουν τὰς δυνάμεις, πρέπει νὰ τὰς ἐνώσουν, νὰ τὰς κατασκευάσουν καὶ νὰ τὰς ὑποβάλουν εἰς ἰσχυρὰν παιδείαν. Ἡ πληθὺς τῶν ἀρχηγῶν γεννᾷ πληθὺν συμφερόντων καὶ ἐκεῖθεν προκύπτει ἡ διάστασις τῶν γνώμων καὶ ἡ ἐξασθένεισι τῆς ἠθικῆς καὶ στρατιωτικῆς δυνάμεως· τότε αἱ ἀτυχίαι εἶναι ἀφευκτοί· Ὁ τῶν Ἑλλήνων πολέμιος εἶναι εἰς καὶ οἱ βοηθοὶ του τείνουν ἀκόμη νὰ ἐνδυναμώσουν τὴν φοβερὰν του ἐνότητα.

Εἶναι πληθὺς ἀρχηγῶν, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ματαίως ζητοῦν ἀκόμη μεταξὺ τῶν τῶν ἄνθρωπον, ὅσις ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ὁ μόνος ἀρχηγός. Τὸ ὁμολογῶ· πλὴν χρειάζεται μὲ κάθε τρόπον νὰ εὐρωμεν ἢ νὰ ζητήσωμεν αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, αὐτὸν τὸν μόνον ἀρχηγόν^(θ)· χωρὶς τούτου δὲν καιροθοῦται τίποτε· οἱ κίνδυνοι θέλουν πλησιάζει, καὶ δὲν θέλει εἶσθαι πλέον καιρὸς νὰ συνδράμωμεν τὴν δυστυχῆ μας πατριίδα. Ἐξετάσατε, Κύριέ μου, τὸ ἄπειρον τοῦτο ζήτημα καὶ μὴν ἀμελεῖτε κανέν ἀπὸ τὰ δυνατὰ σας μέσα διὰ νὰ τὸ λύσετε ὅσον ταχέως καὶ ὠφελίμως ἠμπορεῖτε.

Πολλοὶ ἐλπίζουν, ὅτι τὰ φρονήματά μου περὶ τοῦ ἀλείρου τούτου ζητήματος εἶναι ὅμοια μὲ τὰ τῆς διοικήσεως, τὴν ὁποίαν δουλεύω· ἢ ὅτι, ὅπως γυρίσουν | τὰ πράγματα, ἡ διοίκησις αὕτη δὲν θέλει τὰ ἀποδοκιμάσει ποτέ, ἐπειδὴ ἐγὼ τὰ ἔδωκα.

Ἄς ἐννοηθῶμεν μίαν φορὰν διὰ πάντοτε περὶ τοῦ οὐσιώδους τούτου πράγματος. Ἡ Ρωσία ἀπεδοκίμασε τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἡ ἐπανάστασις ἄρχισεν οὕτως, ὥστε ἡ Ρωσία δὲν ἠμποροῦσε καὶ δὲν ἔπρεπε μήτε νὰ σιωπήσῃ μήτε νὰ ἐπικυρώσῃ^(ι). ἠμπορεῖ νὰ ἐνασχοληθῇ εἰς τὰς συνεπείας τῆς, μὲ σκοπὸν, νὰ τὰς κάμῃ νὰ εὐτυχήσουν; δὲν ἠμπορεῖ βέβαια^(κ), παρ' ὅταν βιασθῇ ἀπὸ κραταιὰν ἀνάγκην· ἀπὸ ἀνάγκην ἀνυπόστατον. Αὕτη ἡ ἀνάγκη θέλει εἶσθαι κραταιὰ καὶ ἀνυπόστατος, ὅταν ἀποδειχθῇ, ὅτι δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Τουρκίαν, διὰ μέσου τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, μία κατάστασις εὐσυμβίβαστος μὲ τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης. Ἄν τεθῇ τοῦτο τὸ πρόβλημα, οἱ Τοῦρκοι δὲν θέλουν πολεμηθῆ πλέον κατὰ χάριν τῆς ἐπαναστάσεως· θέλουν πολεμηθῆ διὰ νὰ παύσῃ ἡ ἀταξία, τὴν ὁποίαν ἡ Πόρτα προκαλεῖται, ἀκολουθοῦσα κατὰ τῶν Χριστιανῶν σύστημα ὀλέθριον καὶ αἵματος^(λ).

Εἰς τὸ ἰδιαίτερόν μας καὶ ἀκούοντες μόνον τὰ αἰσθήματά μας,

ἤμποροῦμεν νὰ εἴμεθα καταπεισμένοι, ὅτι ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἐδόθη ἤδη εἰς τοὺς Τούρκους· καὶ ἔξω μόνον ἂν ἀλλάξουν φύσιν, ἢ ἂν αἱ Εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις γίνουν αὐταὶ Μουσουλμάναι, δὲν θέλει εἶσθαι πλέον δυνατὸν νὰ ἀνακληθῆ διὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Τουρκίαν μία κατάστασις εὐσυμβίβαστος μὲ τὴν ὑπαρξιν τῶν ὑπ' αὐτὴν Χριστιανῶν. ἀλλ' ἤμποροῦμεν νὰ καταπεισθῶμεν, ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι ὑπόκεινται εἰς τὴν αὐτὴν πεποίθησιν; Ἐπειδὴ εἴμεθα πεπεισμένοι ἡμεῖς, χρειάζεται νὰ καταπεισθοῦν καὶ αὐταί· καὶ εἰς τοῦτο καταγιγνώμεθα, ἴσως ἐπιτύχωμεν τὸν σκοπὸν μας. Ἄλλ' ἡ Πρόνοια θέλει τὸ ἀποφασίσει καὶ θέλομεν μάθει, ἂν τὸ ἀποφασίζῃ, εὐθὺς ἀφοῦ γνωρίσωμεν τὰς ἀποκρίσεις τῆς Πόριος εἰς τὴν ἀναφορὰν μας^(μ). |

3v Ἔως τότε ἡ Αὐλὴ τῆς Ρωσίας δὲν ἤμπορεῖ, εἰμὴ νὰ οἰκτείρῃ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ νὰ μείνῃ δι' ὅλου ξένη εἰς ὅλας τὰς συνεπείας.

Περὶ δὲ τῶν ἰδιαιτέρων μου φρονημάτων, τὰ συνάγω εἰς μίαν μόνην γνώμην· νὰ κάμωμεν ὅλα τὰ δυνατὰ νὰ φυλάξωμεν τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους· νὰ συστήσωμεν μίαν ἰσχυρὰν καὶ καλὴν κυβέρνησιν· νὰ ἐμφανίσωμεν εἰς τὸν πολιτικὸν κόσμον τὸν τόπον μας μὲ τὴν ἐθνικὴν του σιολὴν, καὶ χωρὶς νὰ δανεισθῶμεν κανὲν σχῆμα τῶν νεωτέρων, ἀλλ' οὔτε τὴν γλῶσσαν των^(ν).

Νὰ διαφυλάξωμεν τὸν τόπον, ὃ ὁποῖος ἠλευθερώθη ἤδη ἀπὸ τὸν Ὀθωμανικὸν ζυγόν. Δὲν ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ ὅ τι εἶπον ἀνωτέρω.

Νὰ συστήσωμεν μίαν ἰσχυρὰν καὶ καλὴν κυβέρνησιν· καταγιγνώμενοι εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, δὲν πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμεν μίαν ὑπόθεσιν, ἀλλὰ νὰ κινήσωμεν ἀπὸ ἐν πρῶμα. Ποῖον εἶναι τοῦτο; Ἡ Πελοπόννησος ἐπέστρεψε πάλιν εἰς ἑαυτὴν· τὸ πρῶτον συμφέρον καὶ πρῶτον χρέος τῆς εἶναι νὰ προφυλαχθῆ διὰ πάντα ἀπὸ τὸν συντριβέντα ζυγόν.

Πολιτευομένη λοιπὸν πρέπει νὰ σκοπῆ κυρίως τοῦτο τὸ τέλος. Κάθε ἄλλος σκοπός, πᾶσα ἄλλη θεωρία ἤθελεν εἶσθαι κατὰ τὸ παρὸν ὑποθετικὴ, καὶ πάντοτε θέλει ἔχει τὸν δεύτερον λόγον.

Ἐν ὅσῳ ὁ ἐχθρὸς εἶναι εἰς τὴν Εὐρώπην, πρέπει νὰ προφυλατῶμεθα, καὶ διὰ νὰ προφυλαχθῶμεν, πρέπει νὰ εἴμεθα δυνατοί. Ἄλλὰ δύναμις δὲν γίνεται παρὰ συγκεντριζομένων ὅλων τῶν μέσων, καὶ ἐνεργουμένων μονοειδῶς. Τὸ ἐπαναλαμβάνω· αὕτη ἡ διεύθυνσις δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἔχη ἄλλον σκοπὸν, παρὰ τὴν φύλαξιν τοῦ ἀποκινηθέντος καλοῦ. Στοχάζομαι λοιπὸν, ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν δημοσίων δυνάμεων εἰς τοὺς ἠλευθερωθέντας τόπους πρέπει νὰ εἶναι ἀπλουσιότης καὶ ὅσον τὸ δυνατόν παρομοία μὲ τὴν παλαιάν των κατασκευήν. Οἱ νεωτερισμοὶ

θέλουν κάμει περισσότερον κακὸν παρὰ καλόν. Ὁ τόπος πρέπει νὰ |
 4v ἔχη μίαν διοίκησιν, τί μέλει ἂν αὐτὴ ἢ διοίχησις ἔχη τοιοῦτον ἢ ἄλλο
 σχῆμα; Ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι καλὴ καὶ ἰσχυρά. Εἰς ὄλους τοὺς καιροὺς
 ἢ τῆς Ἑλλάδος διοίχησις ἦτον πραγματικῶς ἐπιτροπικὴ (représenta-
 tive) (5). ὅσοι ἄνθρωποι εἶχον ὑπόληψιν ἀπὸ τοὺς συμπατριώτας των,
 ἔμβαινον εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων. Ἄλλοτε ἢ μόνη των φρον-
 τὶς ἦτον, πῶς νὰ ὑπακούουν καὶ πῶς νὰ ὑποφέρουν τὴν Ὀθωμανικὴν
 μάστιγα· σήμερον πρέπει νὰ ζητήσουν τοὺς τρόπους τοῦ νὰ ἔχουν τὸν
 λαὸν εὐπειθοῦντα, διὰ νὰ τὸν φυλάξουν πάντοτε ἐλεύθερον ἀπὸ τὸν
 συντειριμμένον ζυγόν. Μὲ φαίνεται, διὸ τοῦτο εἶναι εὐκολώτατον, ἂν
 οἱ ἄρχοντες τῶν διαφόρων τόπων εἶναι νοήμονες, καὶ μάλιστα ἀφιλο-
 κερδεῖς. Ἄς ἀποφύγουν ὅσον τὸ δυνατὸν πᾶσαν πομπώδη ὀνομασίαν
 καὶ ὄλους τοὺς μεγάλους λόγους, τῶν ὁποίων ἐσχάτως οἱ Ἰταλοὶ παρέ-
 στησαν τὸ γελοῖον δράμα. Ἐχομεν χρεῖαν νὰ ἐνδυναμώσωμεν τὸν
 ἐχθρόν; τὸν ἐνδυναμώνομεν, ὁσάκις μὲ τὴν πολιτείαν ἢ μὲ τοὺς λόγους
 δικαιώνομεν τὴν καθ' ἡμῶν συκοφαντίαν. Χαρακτηρίζουν τὴν ἐπανά-
 στασιν τῆς Ἑλλάδος ὡς ἔργον αὐτόχροημα τῶν Ἰταλικῶν, Γερμανικῶν
 καὶ Γαλλικῶν ἑταιρειῶν. Ἡ κατηγορία αὐτὴ εἶναι ψευδής· τοῦλάχιστον
 δὲν τὴν βοηθεῖ καμμία ἀπόδειξις (6). ἐν τοσοῦτῳ αὐτὴ πιέζει τὸ ἔθνος
 μας. Αἱ ἀνόητοι προκηρύξεις τοῦ Ὑψηλάντου ἐδικαίωσαν πολλὰ τοὺς
 ἐχθρούς μας (καὶ δὲν εἶναι μόνον οἱ Τούρκοι ἐχθροὶ μας) νὰ σημειώ-
 σουν τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ὡς περισπασμόν, τὸν ὁποῖον οἱ Ἰακω-
 βῖνοι τῆς Εὐρώπης ἐνήργησαν πρὸς βοήθειαν τῶν ὀλεθρίων σκοπῶν
 των κατὰ Ἰταλίας, Γερμανίας καὶ Γαλλίας. Συμφέρει τὰ μέγιστα
 ν' ἀναιρεθῇ ἢ συκοφαντία καὶ οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα προὔχοντες ἤμπο-
 ροῦν εὐκόλως νὰ τὸ κατορθώσουν διὰ τῶν προφυλάξεων, τὰς ὁποίας
 σχεδιάζω ἀκολουθῶς.

Αον Νὰ πολιτεύσουν τοὺς ἐλευθερωθέντας τόπους μὲ μόνον
 4v σκοπὸν μικρᾶς προφυλάξεως πάσης ἐπιδρομῆς, τόσον ἀπὸ μέρους τῶν
 Τούρκων, ὅσον ἀπὸ μέρους τῶν Αὐλῶν, αἱ ὁποῖαι προτιμοῦν τὴν Μου-
 σουλμανικὴν δύναμιν ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Οἱ Τούρκοι θέλουν ἐνεργήσει διὰ τῶν ὄπλων καὶ ἔτι πλέον διὰ
 τῆς διαφθορᾶς· αἱ ἄλλαι δυνάμεις μὴ δυνάμεναι φανερὰ νὰ ἐνωθοῦν μὲ
 τοὺς Τούρκους εἰς τὰ δυναστικὰ κινήματα, θέλουν συμπράξει μὲ αὐτοὺς
 διὰ τὸ αὐτὸ τέλος, μεταχειριζόμεναι τὴν διαφθοράν.

Βον Διὰ νὰ συστηθῇ ἢ διοίχησις ὥστε νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τόσους
 κινδύνους, πρέπει νὰ συγκεντρωθῇ ἢ πραγματικὴ δύναμις εἰς ὀλίγας
 χεῖρας, ἂν ὄχι εἰς χεῖρας ἑνός. Ὁ λαὸς πρέπει νὰ μετέχη τῆς διοικη-

σεως διὰ τῆς συγκαταθέσεώς του καὶ κατὰ τοὺς ἀνέκαθεν συνηθισμένους καὶ ἐθνικοὺς τρόπους (π).

Γον Τὰ παλαιὰ σχήματα ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθοῦν ἐπιμελῶς ἐπὶ τέλει ὠφελείας, καὶ νὰ μὴ δικαιώσωμεν, καθὼς εἶπα ἄνωτέρω, τὰς κατὰ τῶν Ἑλλήνων διεσπαρμένας φήμας ὡς τυφλῶν δογάνων τῶν Εὐρωπαϊῶν σιασιαστῶν.

Δον Ἄν αἱ περιστάσεις ἀπαιτοῦν, ὥστε καὶ αἱ νέαι διοικήσεις τῶν ἐλευθερωθέντων τύπων νὰ δώσουν δημόσια ψηφίσματα, ἄξια νὰ παρρησιασθοῦν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐπιθυμητὸν ἦτον νὰ παρρησιάσουν εἰς ἀπλῆν καὶ ἐθνικὴν γλῶσσαν· πρέπει νὰ λέγουν τὰ πράγματα χωρὶς φράσεις καὶ μὲ δύναμιν καὶ ἀξίωμα· Ὅσον ὀλίγα δμιλοῦμεν, τόσον περισσότερα πρᾶττομεν· ἀλλὰ ἂν γράφωμεν πολλὰ καὶ πολλὰ ἂν διακροτῶμεν, ἀναγγέλλομεν ὅτι δὲν ἤξεύρομεν καὶ οὐ δὲν ἠμποροῦμεν τίποτε νὰ πράξωμεν.

Εον Ἡ τελευταία προφύλαξις εἶναι, νὰ μὴ κάμωμεν κατὰ τὸ παρὸν προβλήματα εἰς καμμίαν ἀπὸ τὰς ξένας αὐλάς, ἔξω ἀπὸ τὰς Ἐνωμένας Ἐπαρχίας τῆς Ἀμερικῆς· λέγω κατὰ τὸ παρὸν, ὅτι, ἂν τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐξειάζεται τῶρα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀποφασισθῆ, ἢ θέσις ἀλλάξει (ε). ἔως τότε, ἂν αἱ προτάσεις τῶν Ἑλλήνων ἐγίνοντο δεκταί, ἤθελε μένει νὰ ἤξεύρωμεν, ἂν μία ξένη Αὐλὴ | ἤθελε μόνη ἐπιχειρισθῆ νὰ πραγματευθῆ μὲ αὐτούς, ἔχουσα διάθεσιν καθαρὰν. Ὅμως ἂν μία ξένη Αὐλὴ ἔκαμνεν ἀφ' ἑαυτῆς προβλήματα, τότε ἤθελεν εἶσθαι ἀνοησία νὰ τ' ἀποροίψουν. Ἄλλ' ἀκόμη δὲν εἴμεθα εἰς τοιαύτην ὕψωσιν· θέλομεν τὴν φθάσει (σ), καὶ διὰ νὰ τὴν φθάσωμεν, πρέπει νὰ ἀγωνιζώμεθα ».

Σημειώσεις Ἀλ. Μαυροκορδάτου εἰς τὸ πρὸς τὸν Ἰγνάτιον ἀποσταλὲν ὑπόμνημα τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου.

(α) Αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα εἶναι γνωσιὰ ἤδη· διότι ἡ Πόρτα, καθὼς ἄριστα προᾶδεν ὁ βαθὺς αὐτὸς πολιτικός, ἀπέρριψε τὰ προβλήματα τῆς Ρωσίας, καὶ ὁ Βαρὼν Στρογονώφ ἠναγκάσθη ν' ἀναχωρήσῃ.

(β) Ὁρθότατος συμπερασμὸς, καὶ τοσοῦτον μᾶλλον ὠφέλιμος δι' ἡμᾶς, καθ' ὅσον προμηγνύει τὴν τελείαν ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴν Εὐρώπην.

(γ) Ὅταν ἐγράφετο αὐτὸ τὸ γράμμα, ἀκόμη ἀγνοοῦντο τὰ μετὰ ταῦτα συμβάντα εἰς τὴν Βλαχίαν, καὶ τὸ καύσιμον τοῦ Βουκουρεστίου, τὰ ὁποῖα εἰ μᾶλλον ἠῦξησαν καὶ τὰ δίκαια τῆς Ρωσίας καὶ τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς οἰκονομίας μὲ τὴν Τουρκίαν.

(δ) Ὅταν ἡ Προυσία ἐσυμφώνησεν οἴκοθεν, ἐπεται νὰ γίνῃ ἐν τῶν δύο, ἢ καὶ ἡ Αὐστρία νὰ παρασυρθῆ, ἢ διὰ νὰ πείσῃ τὴν Προυσίαν νὰ μὴν ἀνακατωθῆ, νὰ μείνῃ ἀδιάφορος καὶ αὐτὴ, καὶ νὰ ἀφήσῃ μόνην τὴν Ρωσίαν· τοῦτο τὸ δεύτερον μὲ φαίνεται δυσκολώτερον.

(ε) Εἶθε νὰ ἀκουσθῆ καὶ νῶρα. Ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ πιστεύσωμεν· κρίνει μακρόθεν ὁ καλὸς καὶ σοφὸς Πατριώτης, καὶ δὲν ἤλθε νὰ ἰδῆ τὴν κατάστασίν μας.

(ς) Εἶθε νὰ ἠμποροῦσε νὰ ἔλθῃ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ· πλὴν εἶναι βέβαιον ὅτι μᾶς εἶναι χρησιμώτατος ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκεται, καὶ ὠφελεῖ πολὺ περισσότερον παρὰ ἂν ἦτον ἐδῶ, ὅπου ἴσως οὔτε ἤθελον ἀκούει τοὺς λόγους του.

(ζ) Ὁ σεβαστὸς γέρον εἶχε γράψει πρὸς τὸν φίλον του τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταβῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα· τὸ δὲ νὰ ἐμποδίξῃ ὁ καλὸς πατριώτης, δὲν στοχάζομαι νὰ εἶναι δι' ἄλλο τέλος, εἰμὴ διὰ νὰ λάβῃ προσταγὴν νὰ συνακολουθήσῃ τὰ ρωσικὰ στρατεύματα, ὅταν αὐτὰ εἰσβάλουν εἰς τὴν Τουρκίαν.

(η) Ὁ ἴδιος Μαυροκορδάτος τὸν εἶχε γράψει, λέγων ὅτι, ἂν καὶ δὲν ἐνέκρινεν ἀπ' ἀρχῆς τὸ πρᾶγμα, ὅταν ὁμως ἐκινήθῃ, στοχάζεται χρέος του τὸ νὰ καταβῆ εἰς τὴν Πατρίδα.

5v (θ) Ὅσοι ἀγαποῦν τὴν Πατρίδα καὶ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν ζυγόν, ὡς σκεφθῶσιν ἀκριβῶς αὐτοὺς τοὺς λόγους τοῦ καλοῦ πατριώτου. Τοιοῦτον ἄνθρωπον ἐκ μὲν τῶν ξένων βλέπω τὸν Πρίγκηπα Εὐγένιον· ἐκ τῶν ὁμογενῶν μας τὸν γράφοντα τὸ παρὸν, ὅστις, μ' ὄλον ὅτι μᾶς εἶναι ἀναγκαῖος ἤδη ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκεται, ὅταν ὁμως ἀποφασισθῶσι τὰ τῆς Εὐρώπης κινήματα, ὥστε νὰ κηρυχθῆ ὁ κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμος, τότε ἠμπορεῖ (νὰ) χρησιμεύσῃ περισσότερον ἐδῶ, παρὰ ἐκεῖ· ἀλλὰ ἐπὶ τὸ παρὸν τί νὰ γίνῃ; δὲν ἠξέσῃρω ἄλλο, εἰμὴ ἐκεῖνο ὅπου συμβουλεύει κατωτέρω· νὰ συγκεντρίσωμεν τὴν δύναμιν εἰς χεῖρας ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγοτέρων ἀνθρώπων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐκλογὴν καλῶς νὰ προσέξωμεν.

(ι) Στοχάζομαι, ὅτι δὲν ἠμποροῦσε καθαρώτερον νὰ ἐκφρασθῆ ὁ ἄνθρωπος.

(κ) Ἄρα ἐν ὅσῳ ἀκολουθοῦμεν τὸν αὐτὸν τύπον τῆς ἐταιρικῆς ἐπαναστάσεως, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐλπίσωμεν τὴν ἄμεσον βοήθειαν ἀπὸ τὴν Ρωσίαν.

(λ) Εἶναι λοιπὸν φρόνιμον τὸ νὰ κηρύττωμεν ἡμεῖς τὴν Ρωσίαν, ἐνῶ οὔτε καταγιγνώμεθα καὶ νὰ κάμωμεν τὰ ὅσα πρέπει διὰ νὰ ἠμπορῆ νὰ μὴ καταδικάζῃ τὴν ἀποστασίαν ἢ Ρωσία;

(μ) Αὐταὶ αἱ ἀποκρίσεις οὔτε ἐδόθησαν, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ ὁ Πρέσβυς· ὅθεν ἐλύθη τὸ πρόβλημα.

(ν) Μὲ φαίνεται, ὅτι ἐκφράζεται καθαρὰ, καὶ δὲν εἶναι χρεῖα σχολίων· ὡς ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν τὴν γνώμην του.

(ξ) Δηλαδὴ τὸ κάθε μέρος εἶχε τοὺς παραστάτας του, τοὺς Προσιτώτας του, κτλ.

(ο) Ἡμεῖς ἀντὶ νὰ ἀναιρέσωμεν τοῦτο, καταγιγνώμεθα νὰ δώσωμεν ἀποδείξεις εἰς τοὺς ἐχθρούς μας.

(π) Ἐξήγησιν εἰκάζω ποίαν ἐννοεῖ κατὰ τὸ παρὸν συγκατάθεσιν τοῦ λαοῦ· τὴν σιωπηλὴν, οἷα ἐσυνηθίζετο.

6v (ρ) Δηλ. νῶρα ὅτε (ὁ) πρέσβυς τῆς Ρωσίας ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἠμποροῦμεν νὰ κάμωμεν καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν· καὶ ἂν μετ' ὀλίγον πληροφορηθῶμεν, ὅτι ὁ πόλεμος ἐκηρύχθη ἐπισήμως, καὶ ὅτι συμμετέχουν καὶ ἄλλαι δυνάμεις, ἠμποροῦμεν νὰ στείλωμεν προσβείαν καὶ πρὸς αὐτάς· ἀλλ' αὐτὰ διὰ νὰ γίνουν, χρειάζεται προηγουμένως ἐν σύστημα, μία Διοίκησις· καὶ αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ἀκόμη· χρειάζεται νὰ παρρησιασθῶμεν ὡς ἔθνος, καὶ ὄχι ὡς ἀποστάται, οὔτε κόμματα, ἢ ὄργανα τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐταιρειῶν.

(σ) Εἶθε! μυριάκις εἶθε! οὔτε ἐγὼ δὲν ἀπελπίζομαι· ὄχι ὁμως ἐν ὅσῳ εἴμεθα διηρημένοι καθὼς μέχρι τοῦδε.

Αἱ ὁμότητες τῶν Τούρκων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ κατ' Ἀπρίλιον καὶ Μάϊον τοῦ 1821 ἀφ' ἑνὸς μὲν προεκάλεσαν καθ' ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον αἰσθήματα φρίκης καὶ ἀποτροπιασμοῦ ἐναντι τῆς Ὑ. Πύλης καὶ τῶν Τούρκων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔδωσαν εἰς τὴν Ρωσίαν τὴν ποθουμένην ἀφορμὴν ἵνα ἐπέμβῃ ἐνεργῶς εἰς τὴν ἑλληνοτουρκικὴν διαφοράν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου γενικῶς καὶ εἰδικώτερον ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι γνωστὸν βεβαίως ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη ἐν Ρωσίᾳ μετὰ τὰ Τουρκικὰ ἐγκλήματα κατὰ τῆς κεφαλῆς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ τῆς διὰ τῶν ὄπλων τιμωρίας τῶν Τούρκων, ὑπὲρ μιᾶς σταυροφορίας κατὰ τοῦ ἰσλάμ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Τσάρος, ἄρτι ἐπανελθὼν ἐκ τοῦ συνεδρίου τοῦ Λάυμπαχ (Ἰούνιος 1821), ὅσον καὶ ἂν ἤκουεν εὐχαρίστως τὰς συμβουλὰς τοῦ Μέττερνιχ, δὲν ἠδύνατο ν' ἀποφύγῃ τὴν πίεσιν τοῦ στενοῦ του περιβάλλοντος ἀποτελουμένου ἐκ θερμῶν φιλλελήνων, ἐν οἷς ὁ Καποδίστριας, ὁ Pozzodí Borgo, ὁ Στρογονώφ, οἵτινες θερμῶς ὑπεστήριζον παρ' αὐτῶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν ἐξώθουν νὰ ἐκμεταλλευθῆ τὰς περιστάσεις, διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ ἐπὶ τέλους τὰς παλαιὰς βλέψεις τῆς ρωσικῆς διπλωματίας. Ἄλλως τε δὲν ἦτο αὐτός, κατὰ τὰς συνθήκας, ὁ προστάτης τῶν ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὅποιοι ἔπασχον δεινῶς ἐκ τῆς τουρκικῆς ἀγριότητος; Αὐτὸς λοιπὸν ὤφειλε νὰ ἀνεγείρῃ τὸν ταπεινωθέντα σταυρὸν καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ μίαν χριστιανικὴν χώραν ἀπὸ τὸν βάρβαρον δυνάστην της. Τὰς γνώμας ταύτας τῶν συμβούλων του υἱοθέτησεν εὐχερῶς ὁ Ἀλέξανδρος πιστεύων σοβαρῶς, ὅτι οὐδεμία εὐρωπαϊκὴ κυβέρνησις θὰ εἶχεν ἀντίθετον γνώμην κατόπιν τῶν θυσιῶν, τὰς ὁποίας εἶχε κάμει παλαιότερον καὶ προσφάτως κατὰ τὸ συνέδριον τοῦ Laybach χάριν τῆς ἡσυχίας τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς Ἱερᾶς συμμαχίας. Διὰ τὴν ἐφαρμογὴν δὲ τῆς νέας πολιτικῆς ταύτης διέθετεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄνδρα ἱκανὸν καὶ εὐψυχον, οἷος ἦτο ὁ πρεσβευτῆς βαρῶνος Στρογονώφ, ὅστις ἐξ ἀρχῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως οὐδέποτε ἠμέλησε νὰ διαμαρτύρῃται καὶ νὰ ἐλέγχῃ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν διὰ τὰς βαναύσους ἀνθελληνικὰς καὶ ἀντιχριστιανικὰς πράξεις της.

Αἱ διπλωματικαὶ ἐνέργειαι τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως ἐν προκειμένῳ (ἐμπνεομένης προφανῶς ὑπὸ τοῦ Καποδιστριαίου) ὑπῆρξαν αἱ ἑξῆς :

1. Ἐπέδωκε κοινήν δήλωσιν¹ ἀπὸ 22 Ἰουνίου/4 Ἰουλίου πρὸς ὅλας τὰς μεγάλας Εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις, δι' ἧς κατήγγελλε τὴν Τουρκίαν διὰ τὰ κατὰ τῶν Ἑλλήνων (καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πατριάρχου καὶ λοιπῶν ἱεραρχῶν) ἐγκλήματα, ἅτινα ἐχαρακτήριζεν ὡς ὕβριν καὶ ταπείνωσιν καθ' ὁλοκλήρου τῆς Χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐζήτηι ὅπως ἀπὸ κοινοῦ αἱ Χριστιανικαὶ Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης προστατεύσωσι τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν (τοῦτο ἄλλως τε ἢ Ῥωσία ἐθεώρει ὡς δικαίωμα καὶ καθήκον αὐτῆς καὶ τῶν λοιπῶν συμμάχων ἀπορρέον ἐκ τῶν συνθηκῶν, αἵτινες εἶχον συναφθῆ μετὰ τῆς Τουρκίας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐξῆς), ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν λαὸν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὸν ὁποῖον ἡ Ὑ. Πύλη προὔτιθετο ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως νὰ ἐξολοθρεύσῃ κηρύττουσα ἱερὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἀπίστων, πόλεμον τοῦ ἰσλαμισμού κατὰ τοῦ σταυροῦ. Ἐπὶ πλέον ἐτονίζετο ἡ ἀνάγκη ὅπως αἱ Δυνάμεις ἀξιώσωσι τὴν ριζικὴν μεταβολὴν τῆς τουρκικῆς ἔναντι τῶν Ἑλλήνων διαγωγῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκ τῆς μέχρι τότε τουρκικῆς πολιτικῆς ἢ Ῥωσικῆς κυβέρνησις καλῶς ἐγνώριζεν ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἐπεθύμει τοιαύτην μεταβολήν, κατέληγεν ἐν τῇ δηλώσει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι « ἡ Τουρκία δὲν δύναται πλέον νὰ συνυπάρχῃ μετὰ τῶν Χριστιανικῶν κρατῶν ». Περαιτέρω ἡ δήλωσις διελάμβανεν ὅτι ὄφειλον αἱ Δυνάμεις νὰ ὑπαγάγωσιν ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν των τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ἵνα μὴ ἐκμεταλλευθῇ ταύτην ἡ ἀναρχικὴ κίνησις τῆς Εὐρώπης, καὶ κατέληγε προσθέτουσα εἰς τ' ἀνωτέρω τοὺς ἰδιαιτέρους λόγους δι' οὓς ἡ Ῥωσία ὡς ὁμορον κράτος καὶ ὡς κηδεμὼν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας δυνάμει τῶν συνθηκῶν ὄφειλε νὰ ἐνδιαφερθῇ διὰ τὴν ἐν Τουρκίᾳ κατάστασιν. Διεβεβαίον τέλος ὅτι οὐδεμίαν ἢ Ῥωσία ἐπεδίωκε κατάκτησιν, ἀλλ' ὅτι, προτείνουσα χωριστὴν διοίκησιν ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ τὴν διατήρησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας· δὲν ἐλησμόνει δ' ἐν τέλει νὰ τονίσῃ ὅτι τὰ Ῥωσικὰ στρατεύματα ἦσαν ἔτοιμα νὰ ὑπερασπίσουν τὰς κοινὰς ταύτας ἐπιδιώξεις τῶν συμμάχων. Ἰσχυριζομένη δὲ ὅτι δὲν δύναται νὰ πέμψῃ ἀπ' εὐθείας εἰδήσεις πρὸς τὸν Στρογονώφ λόγῳ τῆς τουρκικῆς παρακολουθήσεως, παρεκάλει τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Βιέννης ν' ἀποστείλῃ ὁδηγίαν τινὰς σημαντικὰς πρὸς τὸν Στρογονώφ, περὶ τῆς τύχης τοῦ ὁποῖου ἐξέφραζε μεγάλους φόβους.

1. A. v. Prokesch-Osten, Geschichte des Abfalls der Griechenland..., τ. 3 (Beilagen I, 17), σ. 86 κθ.

Ἐν τέλει ἤρώτα ἀπεριφράστως τὰς συμμαχικὰς κυβερνήσεις : ποίαν στάσιν θὰ ἐτήρουν ἂν ἐξερρηγνύετο πόλεμος μεταξύ Ρωσίας καὶ Τουρκίας καὶ 2^{ον} ποῖον σύστημα προέτεινον πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς κυριαρχίας τῆς Τουρκίας, ἐφ' ὅσον αὕτη ἤθελεν ἐκβληθῆ διὰ τοῦ πολέμου τούτου ἐκ τῆς Εὐρώπης.

2. Ἀπέστειλε τὴν ἀπὸ 16/28 Ἰουνίου διακοίνωσιν (note) συνηχθεῖσαν κατ' ἔμπνευσιν τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὸ Διβάνιον, δι' ἧς ἡ Ρωσία ἀνελάμβανεν ἀφ' ἑαυτῆς τὸ δικαίωμα ν' ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ θεμιτοῦ τῆς συνυπάρξεως τῆς Τουρκίας μετὰ τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἰσχυριζομένη ὅτι εἶχε καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων Δυνάμεων τὴν συγκατάθεσιν καὶ ἡξίου :

α) τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ἐκκλησιῶν τῶν καταστραφεισῶν ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου,

β) προστασίαν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ὡς συνέβαινε πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ τὸ ἀπαραβίαστον αὐτῆς εἰς τὸ μέλλον συμφώνως πρὸς τὰς συνθήκας,

γ) διάκρισιν τῶν αἰθῶν ἀπὸ τῶν ἐνόχων καὶ ἀμνηστειάν δι' ἐκείνους, ὅσοι ἤθελον ὑποταχθῆ ἐντὸς ὠρισμένου χρονικοῦ διαστήματος,

δ) τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ὀσποδάρων εἰς Μολδοβλαχίαν καὶ τὴν ἀνάκλησιν ἐκεῖθεν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων¹.

3. Συνέταξε καὶ ἀπέστειλεν ὀδηγίας² ὑπὸ ἡμερομηνίαν 16/28 Ἰουνίου πρὸς τὸν Στρογονώφ, δι' ὧν κατηγορεῖτο ἡ Πύλη α) διὰ τὰς συνεχεῖς παραβιάσεις τῶν συνθηκῶν, β) ὅτι εἶχε πρόθεσιν νὰ πλήξῃ ὄχι τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλ' ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἐπὶ πλεόν νὰ διώξῃ τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται προφανὲς ὅτι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ σύμβουλοί του ἐθεώρουν βεβαίαν τὴν μετὰ τῆς Τουρκίας σύρραξιν, τὴν ὁποίαν θὰ καθίστα ἀσφαλῶς ἄμεσον τὸ ἀποσταλὲν ἀγέρωχον τελεσίγραφον.

Ὁ Στρογονώφ ἔλαβε τὴν νόταν μετὰ τῶν ὀδηγιῶν τὴν 4/17 Ἰουλίου, ἐπέδωκε δὲ τὴν ἐπομένην τὰς ρωσικὰς προτάσεις ὑπὸ μορφὴν τελεσιγράφου³ ἀξιώσας ἀπάντησιν ἐντὸς 8 ἡμερῶν.

1. E. Driault - M. Lheritier, Histoire diplomatique de la Grèce, τ. 1, σ. 149. Πρβλ. καὶ Gervinus, Insurrection... de la Grèce, τ. 1, σ. 168.

2. Prokesh - Osten, ἐνθ' ἀν., τ. 3, 117 (σ. 89 - 95). Πρβλ. A. Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe... 1814 - 1878 (Paris 1931), τ. 1, σ. 159 κέ.

3. Prokesh - Osten, ἐνθ' ἀν. 3, 117α (σ. 95 - 101).

Ἡ Ὑ. Πύλη ὡς γνωστὸν τῇ ὑποδείξει τοῦ Χαλὲτ ἐφέντη ἀπέρριψε τὴν διακοίνωσιν τῆς Ρωσίας καὶ τὰς τελεσιγραφικὰς προτάσεις τοῦ Στρογονῶφ τὴν 13/26 Ἰουλίου καὶ τὴν ἐπομένην 14/27 Ἰουλίου ὁ Στρογονῶφ διακόψας τὰς διπλωματικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Τουρκίας ἐζήτησε τὰ διαβατήριά του, ἵνα ἐγκαταλείψῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ γνωσθῆ ὅτι δῆποτε ἐν Πετρούπολει καὶ ἐνῶ ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἀνέμενε τὴν ἀπάντησιν τῶν συμμάχων εἰς τὴν δήλωσιν τῆς ἀπὸ 22 Ἰουνίου/4 Ἰουλίου καὶ τὴν τῆς Τουρκίας εἰς τὴν διακοίνωσιν τῆς 16 Ἰουνίου, ὁ Καποδίστριας συνέγραψε τὴν ἐκδιδομένην ἐν τοῖς πρόσθεν διατριβῇ. Δικαίως λοιπὸν ἰσχυρίζεται, γράφων τῇ 17 Ἰουλίου ἔ.π., ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ρωσίας ἐναντι τῆς ἑλληνικῆς κρίσεως δὲν εἶναι πλέον ἄγνωστος καὶ ὅτι, μετὰ τὰ ὡς ἀνωτέρω ρωσικὰ διαβήματα, δύο τινὰ δύνανται νὰ συμβοῦν: ἢ νὰ ὑποχωρήσῃ ἡ Τουρκία εἰς τὸ ρωσικὸν τελεσίγραφον, ὅποτε αἱ συνθήκαι διαβιώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Χριστιανῶν ἐν γένει ὑπὸ τοὺς Τούρκους θὰ καθίσταντο καλύτεραι ἐκείνων τὰς ὁποίας ἐξησφάλισαν αἱ προηγούμεναι συνθήκαι, ἢ θὰ ἀπορρίψῃ ἡ Τουρκία τὴν ρωσικὴν νόταν, ὅποτε ἡ Ρωσία, εἴτε μόνη, εἴτε μετὰ τῶν συμμάχων τῆς θὰ ἀπήλασσε τὴν Εὐρώπην « ἀπὸ τὴν Μουσουλμανικὴν θεοβλάβειαν καὶ βαρβαρότητα ». Καὶ ἀναγνωρίζει μὲν πόσον δύσκολον εἶναι νὰ προεικάσῃ τὸ μέλλον μετ' ἀκριβείας ἐν μέσῳ τόσων ἀντιμαχομένων συμφερόντων, οὐχ ἥτιον στηριζόμενος εἰς τὴν ἱστορικὴν πείραν — καὶ εἰς τὸν ἐνδόμυχον πόθον του — ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδεμία ἠθικὴ δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ μεταβάλῃ τὸν τουρκικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐπομένως τὴν τουρκικὴν πολιτικὴν καὶ ὅτι μόνη ἡ δύναμις τῶν ὄπλων ἀπομένει, ἵνα συνετίσῃ τοὺς Τούρκους ἀποβάλλουσα αὐτοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Οὕτως ἤλπιζεν ὁ Καποδίστριας καὶ αἱ ἐλπίδες του ἐνισχύοντο ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς δυσμενοῦς ἐξελίξεως τοῦ κινήματος ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἧτις δυσμενῆς ἐξέλιξις ἀποθρασύνουσα τοὺς Τούρκους θὰ παρώθει αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ ρωσικοῦ τελεσιγράφου. « Ὁ Θεὸς θέλει κάμει τὰ ἐπίλοιπα ». Ἐτι μᾶλλον ἠδύνατο νὰ εἶναι αἰσιόδοξος ὁ Καποδίστριας ἐκ τῆς ἐγκαίρως ἐκδηλωθείσης προθυμίας τῆς Πρωσσίας, ἵνα ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων συμμάχων Δυνάμεων ἀποκαταστήσῃ χριστιανικὴν εἰρήνην ἐν τῇ Βαλκανικῇ.

Ἀλλ' ὡς γνωστὸν τὰ πράγματα ἐπηκολούθησαν διάφορα τῶν ἐλπίδων τοῦ Καποδιστρίου, ἢ δ' ἀπειληθεῖσα ρῆξις Ρωσίας-Τουρκίας ἀπεσοβήθη τῇ ἐπεμβάσει τῶν λοιπῶν συμμάχων καὶ δὴ τῆς Αὐστρίας καὶ Ἀγγλίας (Castelreagh). Ὁ Καποδίστριας ἔκτοτε ἠσθάνετο ἑαυτὸν

περιερχόμενον εἰς δυσχερεστέραν θέσιν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, κυκλωθεῖς δὲ ἀσφυκτικῶς ὑπὸ πολλῶν διαβολῶν, ξένων ἀλλὰ καὶ ρωσικῶν, ἀπώλεσε τὴν ἐπὶ τοῦ Τσάρου ἐπιρροήν του καὶ κατέλιπε τὴν Πετρούπολιν τὴν 19 Αὐγούστου 1822.

«... Ἐκάμαμεν ὅ,τι ἠμπορέσαμεν διὰ νὰ ἀποτρέψωμεν ἀπὸ τὴν πατρίδα μας τὰς δυστυχίας, αἱ ὁποῖαι τὴν θλίβουν· οἱ ἀγῶνες μας ἐστάθησαν ἀνωφελεῖς». Ἀπεδοκίμαζε τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων ὁ Καποδίστριας; Ἀπεθάρρυνε καὶ ἀπέτρεψε τὸν Ὑψηλάντην προπαρασκευαζόμενον νὰ κατέλθῃ εἰς τὰς Ἡγεμονίας; ἢ μήπως ἐν μὲν τῇ ἐπισήμῳ διαχειρίσει τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ρωσίας ἀπεδοκίμαζε τὴν ἐπανάστασιν, κατ' ἰδίαν δὲ ἐξώθει καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἕλληνας; Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀπευθύνων ἱκετήριον ἐπιστολὴν ἐκ Βιέννης τῇ 2/14 Ἰανουαρίου 1828 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον ἔγραφεν: «... Ὁ κόμης Καποδίστριας, δὲν συνεβουλεύθη, συνεφώνησε πρὸς τὴν γνώμην μου, εὔρε τὰ σχέδια καὶ τὰς παρασκευάς μου καλὰς καὶ καταλλήλους καὶ μοι συνεβούλευσεν, ἵνα ἐνεργήσω καὶ ἐπιχειρήσω τὴν ἐναρξιν τούτων, μὴ δεικνύων δισταγμὸν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Αὕτη ἐφαίνετο αὐτῷ συνδεομένη πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας»¹. Εἶναι ὡσαύτως γνωστὸν ὅτι μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν αἵτινες περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ ἀγῶνος, παρουσιάζετο ὑπὸ τοῦ Ρεῖζ-ἐφέντη καὶ τῆς ἐπιστολῆ τοῦ Καποδιστρίου πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ἐν τῇ ὁποῖα ὁ Καποδίστριας ἐξέφραζε τὴν γνώμην, ὅτι δὲν πρέπει νὰ βραδύνη περισσότερο ἢ ἔκρηξις τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ριφθῇ ὁ περὶ τῶν ὄλων κύβος. Ἐγραφεν ὡσαύτως ὅτι θὰ δοθῶσιν εἰς αὐτὸν (τὸν Ὑψηλάντην) μεγάλα βοήθεια καὶ ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ ρωσικῷ καὶ τουρκικῷ κράτει καὶ ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις ἀκόμη ἦσαν ἔτοιμοι νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα ἵνα πολεμήσουν ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Καποδιστρίου ὁ βαρῶνος Στρογονῶφ προσέβαλεν ὡς πλαστήν, ὁ δὲ Ρεῖζ-ἐφέντης δὲν ἐδυσκολεύθη ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἐξήγησιν ταύτην.

Ὄταν δὲ ὁ γέρον Κοραῆς παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν

1. Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τ. 2, σ. 226.

ἀντιπολιτευομένων τὸν Καποδίστριαν ἀπεκάλεσε κατὰ τὸ 1831 ἐν τῷ γνωστῷ δευτέρῳ διαλόγῳ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Πανταζίδης τὸν Καποδίστριαν « ξένον δλότελα τῶν ἑλληνικῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγώνων », ὁ Ν. Παγκαλάκης ἀπαντῶν εἰς τὸν Κοραῆν ἐκ Ναυπλίας τὴν 20 Σεπτεμβρίου 1832 ἔγραφε : « Κανεῖς βέβαια δὲν δύναται δικαίως νὰ εἴπῃ ξένον τῶν ἑλληνικῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγώνων τὸν σεβάσμιον Κοραῆν... Πῶς ἀρὰ γε ὁ Καποδίστριας δύναται νὰ ὀνομασθῇ τοιοῦτος ἀφοῦ ὡς εἶναι γνωστὸν, παιδιόθεν συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερώσεως τοῦ ἔθνους του, ἐπάσχισε νὰ γενῇ ἄξιος αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἕνας τῶν πρώτων μορφωτῶν καὶ ὑπερασπιστῶν τῆς ὑπὲρ αὐτῆς ἐταιρείας, δὲν ἔπαυσε ποτὲ ὡς καὶ ὁ Κοραῆς νὰ συμβουλεύῃ τὰ δέοντα πολιτικῶς... »¹.

Τὸν Καποδίστριαν ἐθεώρουν ὡς ἰδρυτὴν καὶ ὡς μυστικὸν ἀρχηγὸν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ ξένοι τινὲς ἐπίσημοι ὡς π.χ. ὁ κόμης Αὔγουστος de la Garde-Champonas εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του². Ὁ δὲ παλαιὸς πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Ἑλλάδι κόμης Gobineau ἐθεώρει τὸν Καποδίστριαν ὄχι μόνον ἰδρυτὴν τῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑποκρινόμενον ἐν τῇ διεθνεῖ πολιτικῇ διπλοῦν πρόσωπον³.

Ἄλλὰ δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐδῶ περὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου θέματος, εἰάν δηλ. ὁ Καποδίστριας ὑπῆρξεν ἰδρυτῆς ἢ μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ὑπάρχουσι πολλὰ αἱ γνώμαι καὶ περισσότερα τὰ ἐπιχειρήματα. Νομίζω ἐν τούτοις ὅτι πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Καποδιστρίου συμφωνεῖ περισσότερο ἢ ἄποψις, ὅτι δὲν ἦτο μέλος τῆς Φ. Ἑταιρείας. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ἠγνόει τὴν κίνησιν ταύτην, περὶ τῆς ὁποίας ἀπὸ τοῦ 1819 ἤδη ὠμίλου καὶ οἱ λίθοι ἀκόμη, ἀλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸν ἠνάγκαζε πιθανῶς ν' ἀποδοκιμάζῃ δημοσίᾳ καὶ ν' ἀπαρνῆται τὴν συνωμοτικὴν ταύτην κίνησιν⁴. Εἰς τὸ μακρὸν ὑπομνημὰ του ὑπὸ τὸν τίτλον « *Observations sur les moyens d'améliorer le sort des Grecs* », τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ἐν Κερκύρᾳ τὴν 6/18 Ἀπριλίου 1819, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν προσφιλῆ του ἄποψιν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξυψώσεως τοῦ Ἑθνους πρὸ οἰουδήποτε ἐνόπλου ἀγῶνος διακηρύττει : « *Nous le répétons, c'est de l'éducation morale et littéraire de la Grèce que*

1. Ἑλληνικά, τόμ. 8 (1935), σ. 301.

2. ΔΙΕΕ, τόμ. 9 (1926), σ. 520 κέ.

3. Ἑλληνισμός, τόμ. ΙΑ' (1908), σ. 95 (ἐκ τῆς *Revue des Deux Mondes*, 1841).

4. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ, Βιογραφία Καποδίστρια, τόμ. Α', σ. 62.

les Grecs doivent s'occuper uniquement et exclusivement; tout autre objet est vain, tout autre travail est dangereux... Le jour où nous sortirons de cette ligne, lorsque nous embrasserons une doctrine différente, nos sacrifices ajouteront aux malheurs de notre patrie »¹.

Εἰς δὲ τὰς πρὸς Διονύσιον Ρώμαν σημαντικὰς ἐπιστολάς του, χωρὶς νὰ ἀποκρύπτῃ τὴν αἰσιόδοξον πεποίθησίν του περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ Ἀγῶνος, παραμένει ἐν τούτοις ἐφεκτικὸς ὡς πρὸς τὸ ἔργον τῶν Φιλικῶν. Γράφων ἐκ Λάμπραχ πρὸς Ρώμαν, διαμένοντα τότε εἰς Βενετίαν, τῇ 6/18 Ἀπριλίου 1821 περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἐκφράζεται ἀπεριφράστως: «... Ἐγὼ δὲν εἶμαι μεμνημένος, οὔτε δύναμαι νὰ εἶμαι »².

Εἰς τὴν λεγομένην Αὐτοβιογραφίαν του³, τὴν ὁποίαν ὑπὸ τύπον ὑπομνήματος ὑπέβαλεν εἰς τὸν Τσάρον Νικόλαον λήγοντος τοῦ ἔτους 1826, ἀναφέρει ὅτι, ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσισε νὰ τὸν διορίσῃ ὑπουργόν του, οὗτος ἀντέστη μετ' ἐπιμονῆς, ἰσχυριζόμενος ὅτι θὰ ἦτο ἀδύνατον ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν ὑψηλῶν καθηκόντων τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας, νὰ ἀποξενωθῇ τῆς Ἑλλάδος. « Μεγαλειότατε, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι (οἱ Ἑπτανήσιοι καὶ οἱ γείτονες αὐτῶν) ὑποφέρουν καὶ ἐλπίζουν. Βλέποντές με πλησίον Ὑμῶν θὰ ἐλπίζουν ἀκόμη περισσότερον καὶ θὰ μὲ πιέζουν διὰ τῶν δικαίων παραπόνων των. Θὰ ἦτο ἐκ μέρους μου ἀχαριστία, θὰ παρέβαινον τὰ καθήκοντά μου πρὸς τὴν γενέτειράν μου, ἐάν, ἵνα ἀπαλλαγῶ αὐτῶν, ἐθεώρουν ἐμαυτὸν ξένον πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτὸν μου ἀνίκανον πρὸς τοιαύτην θυσίαν... ».

Συμφώνως πρὸς τὰ αἰσθήματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα τόσο εὐλικρινῶς ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν Τσάρον, εἰργάσθη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων προσπαθῶν πρῶτον νὰ ἀνακουφίσῃ τὸν βίον των ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν διὰ τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τῶν συνθηκῶν, αἵτινες ἐδέσμευόν πως τοὺς Τούρκους ἔναντι τῶν Χριστιανῶν ραγιαδῶν καὶ δεύτερον νὰ παρασκευάσῃ πνευματικοὺς ἡγήτορας διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως πολλῶν Ἑλλήνων ὑποτρόφων εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης, ἔργον ὅπερ ἐπεδίωξε συντόμως ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἰγνατίου διὰ φιλολογικῶν ἑται-

1. G. Waddington, A visit to Greece in 1823 and 1824 (London 1825), σ. XXXIX κέ.

2. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα, Α', σ. 37.

3. Aperçu de ma carrière publique depuis 1798 Jusqu'à 1822 (Μιχαήλ Θ. Λάσκαρη, Αὐτοβιογραφία Ἰωάννου Καποδίστρια, Ἀθῆναι 1940).

ρειῶν καὶ ἄλλων μέσων. Ὁ Σπυρίδων δὲ Βιάζης — βαθὺς γνώστης τῆς πολιτείας τοῦ Καποδιστριαίου — γράφει πού ὅτι ὁ Καποδίστριας ἦτο τῆς θεωρίας ὅτι: « ἔπρεπε πρῶτον νὰ μορφωθῶσιν Ἕλληνες καὶ ἔπειτα νὰ ἰδρυθῆ Ἑλλάς »¹. Αὕτη ἦτο ἡ βαθεῖα πίστις αὐτοῦ καὶ τῶν συνεργατῶν του. Ἐπομένως παρὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου καὶ τοῦ Φιλήμονος ἐν συνεχείᾳ, ἡ ἀποψις ὅτι ὁ Καποδίστριας ἔκριεν εἰλικρινῶς πρόωρον τὴν ἐπανάστασιν εἶναι ὀρθή. Διὸ καὶ ὁμιλῶν πρὸς τὸν Ἰθακήσιον Γαλάτην, ὅστις ἀρχομένου τοῦ 1817 ἐπεσκέφθη τὸν Καποδίστριαν εἰς Πετροῦπολιν καὶ προσέφερεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχηγίαν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, εἶπε μεταξὺ ἄλλων: « ... νὰ εἴπτε εἰς τοὺς ἐντολεῖσας δι, ἂν δὲν θέλουν νὰ καταστραφοῦν καὶ νὰ συμπαρᾶσῶρον μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὸ ὄλεθρον τὸ ἀθῶον καὶ δυστυχὲς ἔθνος των, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς ἐπαναστατικὰς ἐνεργείας των καὶ νὰ ζήσουν ὡς πρότερον ὑφ' ἃς κυβερνήσεις εὐρίσκονται, μέχρις οὗ ἡ Θεῖα Πρόνοια ἀποφασίσῃ ἄλλως »². Ἐν συνεχείᾳ ἔγραψεν ἐν γνώσει τοῦ Τσάρου ἰδιωτικὰς ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῶν παριστριαίων Ἡγεμονιῶν καὶ τῆς Ὀδησοῦ προτρέπων αὐτοὺς νὰ ἀντιδράσων κατὰ τῶν ἐπαναστατικῶν σχεδίων³. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ὠμίλησε καὶ μεταγενεστέρως — τὸ ἐπόμενον ἔτος 1818 — πρὸς σημαντικούς τινες ὄπλαρχηγούς, οἵτινες μετέβησαν εἰς Πετροῦπολιν, ἵνα ζητήσουν τὴν προστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὑλικὴν βοήθειαν διὰ τὰς παρασχεθείσας ἄλλοτε ἐν Ἐπιανήσῳ ὑπηρεσίας. Τὴν αὐτὴν γλῶσσαν ἐχρησιμοποίησε καὶ ἀργότερον εἰς Κισνόβιον ὁμιλῶν πρὸς τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτον, γραμματέα τότε τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἰω. Καρατζᾶ: « ... Ὡς Ἕλληνα μὲν ὀφείλω μόνον ἐκείνην τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐπιθυμῶ, ἣν οἱ Ἕλληνες ἤθελον ἀποκτήσει διὰ τῶν ἰδίων των δυνάμεων καὶ διὰ τῆς προηγουμένης προόδου των εἰς τὸν ἀληθῆ πολιτισμόν. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ κοινὴ ἡμῶν πατρίς εὐρίσκεται ἀκόμη μακρὰν, διὸ καὶ ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ὀφείλει νὰ ἀφιερῶσῃ πάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις ἵνα προπαρασκευάσῃ τὴν ὁδόν, ἣν νὰ ἀναδείξῃ τὴν πατρίδα μας εἰς ἔθνος πολιτισμένον »⁴.

1. Σπ. Δὲ Βιάζης, Ἰωάννης Καποδίστριας ὡς ἱατρὸς καὶ συγγραφεὺς, Ἰρις, 15 Νοεμβρίου 1898, σ. 42 κέ.

2. Αὐτοβιογραφία, σελ. 63.

3. Αὐτόθι, σελ. 65.

4. Αὐτόθι, σελ. 75. Τὰς αὐτὰς ἰδέας περὶ Φιλικῆς Ἐταιρείας εἶχε καὶ ὁ Ἄλ. Μαυροκορδάτος: [Λαζάρῳ καὶ Γεωργίῳ Κουντουριώτῃ, εἰς Ὑδραν].
Εὐγενέστατοι καὶ φιλοπάτριδες κύριοι.

Πρὸ ἐξ ἐπτά ἡμερῶν ἔφθασα ἐδῶ, καὶ ἔλαβον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ γνωρι-

Ἄκόμη ἐντονώτερον ὠμίλησε πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἀλέξ. Ὑψηλάντην περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 τονίσας ὅτι αἱ περιστάσεις δὲν ἦσαν εὐμενεῖς διὰ τοὺς Ἕλληνας. « Ἐὰν ὁμως ἀξιοῦν τινὲς νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν τοῦτον προκαλοῦντες ταραχὰς καὶ βανκαλιζόμενοι διὰ δύναται νὰ ἐξαναγκάσουν τὸν Αὐτοκράτορα πρὸς δρᾶσιν, ὅχι μόνον οἰκτρῶς ἀπατῶνται, ἀλλὰ καὶ κατακρημνίζουσι τὸ δυστυχὲς τοῦτο ἔθνος εἰς ἄβυσσον συμφορῶν, ἐξ ἧν οὐδεὶς εἰς τὸν κόσμον θὰ δυνηθῆ νὰ τὸ σώσῃ »¹.

Ὅτε ὁμως ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις καὶ διεπράχθησαν αἱ γνωσταὶ φρικαλέαι ὠμότητες ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ δὲ Πύλη ἀπέρριψε τὸ διὰ τοῦ Στρογονώφ ἐπιδοθὲν τελεσίγραφον, τότε ὁ Καποδίστριας ἐτάχθη ὑπὲρ ἀμέσου δράσεως, ὑπὲρ τῆς λήψεως ἐξαναγκαστικῶν μέτρων κατὰ τῆς Τουρκίας. Εἰς τὸν Αὐτοκράτορα ἐπανελάμβανε κατὰ τὰς συχνὰς συνεργασίας των: νὰ παύσωμεν διαπραγματευόμενοι καὶ νὰ δράσωμεν »². Τί δύναται τις νὰ συμπεράνη ἐκ τῶν ἀνωτέρω;

Ἀσφαλῶς ὁ Καποδίστριας δὲν ὑπεκίνησε τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἦτο ὁμως ἐν γνώσει τῆς προπαρασκευῆς αὐτῆς ἐν γενικαῖς τοῦλάχιστον γραμμαῖς. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1821 ἠθέλησε καὶ ἐπεδίωξε τὸν πόλεμον τῆς Ρωσίας κατὰ τῆς Τουρκίας χάριν τῶν Ἑλλήνων. Εἶχε τὴν γνώμην ὅτι, ἀφοῦ ἄπαξ ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις, δὲν ἠδύνατο ν' ἀπαρνηθῆ αὐτήν³. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἰγνάτιον

σθῶ μετὰ τῶν καλῶν συναδέλφων καὶ συμπατριωτῶν Σας, οἱ ὅποιοι θέλουν σὰς πληροφορήσει μίαν ἡμέραν πόσον καὶ πῶς ἠγωνίσθη καὶ ἀγωνίζομαι διὰ τὸ καλὸν τῆς πατρίδος· ἂν δὲν κατορθωθῆ, δὲν εἶναι σφάλμα μου· ἄς ὄψωνται ὅσοι ἀκριβῶς ἔρριψαν τὸ ἔθνος εἰς τὸν παρόντα ἀγῶνα, προτοῦ νὰ τὸ προετοιμάσωσιν ὡς εἶδει, καὶ ἀφ' οὗ τὸ ἔρριψαν, οὔτε οἱ ἴδιοι ἐστοχάσθησαν πῶς τὰ τὸ σώσουν, οὔτε τοὺς συμβουλευόντας αὐτοὺς ἤκουσαν, καὶ τὴν ἐνωσιν τοῦ ἔθνους ἐμπόδισαν εἰς ἴδια τέλη, διςγείροντες τὸν ἀμαθῆ καὶ κακοήθη λαόν, καὶ φέροντες σκάνδαλα, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ φανῶσι μεσάζοντες καὶ κήρυκες τῆς παύσεως τῶν παθῶν καὶ τῆς ἐνώσεως τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων, τῶν δυνατῶν καὶ ἀδυνάτων. Ὅλα αὐτὰ ἔγιναν· τῶρα χρειάζεται διόρθωσις· συνηγωνίσθη δι' αὐτήν μετὰ τῶν συμπατριωτῶν Σας, καὶ ἂν θελήσουν καὶ οἱ ἄλλοι, ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ τι· ἄλλως δὲν θέλει μείνει εἰς ἡμᾶς, εἰμὴ ἡ εὐχαρίστησις τῆς συνειδήσεώς μας, ὅτι ἐπράξαμεν δηλαδὴ ὅπως αὐτὴ μᾶς ὑπηγόρευε.

(Ἀρχεῖα Λ. καὶ Γ. Κουντουριώτου... ὑπὸ Ἀ. Λιγνοῦ, τόμ. Α' (1821-1823), σ. 44.

1. Αὐτοβιογραφία, σελ. 99.

2. Αὐτόθι, σελ. 114.

3. Βλ. *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux Hospodares de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne (1813-1828)*, publiées par le comte Prokesch-Osten fils... Πρβλ. ἀποσπάσματα ἐν μεταφράσει ἐκ τοῦ ἀνωτέρου βιβλίου ἐν Ἑστία, τόμ. V' (1878), σελ. 417.

μακροῦ ἐπιστολῆ ὁ Κερκυραῖος διπλωμάτης. Διὸ καὶ ὠδήγησε τὰς ρωσοτουρκικὰς σχέσεις ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Ἦτο τοῦτο ἀναμφιβόλως θρίαμβος τῆς πολιτικῆς τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν ἔλειψεν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἡ ἀποφασιστικότης, αἱ δὲ ξέναί ἐπιρροαί, ἂν δὲν ἐματαίωσαν ὀλοσχερῶς, ἀνέβαλον ὅμως τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον μέχρι τοῦ 1828.

Ὁ Καποδίστριας ἐθεώρει λοιπὸν ἀνέτοιμον τὸ ἔθνος καὶ πρόωρον τὴν ἐπανάστασιν. Ἀφ' οἴτου ὅμως ἤρχισαν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν Ἑλλάδι, ὁ Καποδίστριας ἐστάθη εἰς τὸ πλευρὸν τῶν ἀδελφῶν του. Πλήρης ἐνθουσιασμοῦ ἐκ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν ἐν Πελοποννήσῳ, κακίζει τοὺς πιστεύοντας ὅτι αἱ ἀτυχίαι τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου ἐν Μολδοβλαχίᾳ θὰ συνεχισθῶσι καὶ ἐν τῇ κυρίῳς Ἑλλάδι. Καὶ ἐφ' ὅσον χρόνον παρέμεινεν ἀκόμη πλησίον τοῦ Τσάρου καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ Ρωσίας, καὶ τὴν παραμονὴν του ἐν Γενεύῃ, εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν ἀδιστακτικῶς ἐκφράζεται ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ τέρμα τῆς ὁποίας προεικάζει εὐτυχές. Αἱ ἐπιστολαὶ του πρὸς Ρώμαν, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρῳ λόγος, αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς Ἰγνάτιον, πρὸς Ἐϋνάρδον μαρτυροῦν ἀπέραντον αἰσιοδοξίαν καὶ πίστιν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τῶν ἀγῶνά των. Ἐὰν οἱ Μολδαβοὶ καὶ οἱ Βλάχοι ἠδιαφόρησαν ἢ ἐστράφησαν κατὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, τοῦτο δὲν ἐσήμενεν ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ τοὺς ἐμιμοῦντο· διότι « ὁ κάθε ἄνθρωπος, ὅστις ἐπῆρε τὰ ὄπλα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχει ἓνα τάφον, μίαν οἰκίαν, μίαν γενεάν νὰ ὑπερασπισθῇ .. ». Ἔτι μᾶλλον εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ Ἕλληνες νὰ νικήσουν, διότι δὲν ὑπάρχει δι' αὐτοὺς ἕτερα λύσις: Πρέπει νὰ νικήσουν ἢ ν' ἀποθάνουν. Εἰρηνικὴν συνδιαλλαγὴν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων δὲν βλέπει ὁ Καποδίστριας. Μόνον ἐὰν ἡ συνδιαλλαγὴ αὕτη ἐγένετο τῇ μεσιτείᾳ τῆς Ρωσίας, τότε μόνον θὰ ἦτο ἐπωφελὴς διὰ τοὺς Ἕλληνας, διότι ἡ Ρωσία θὰ ἐζήτηι νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐπαρκῶς τὸ τυραννούμενον ἔθνος. Ἀλλὰ τὴν λύσιν ταύτην θεωρεῖ ἐλάχιστα πιθανήν, στηριζόμενος εἰς τὴν ἐγωϊστικὴν στάσιν τῆς Τουρκίας. Δὲν μένει λοιπὸν παρὰ ὁ πόλεμος. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἀνάγκην καλοῦ καὶ σοφοῦ ὀδηγοῦ, ἑνὸς ἀρχηγοῦ. Ἐνὸς ὀδηγοῦ, ὁ ὁποῖος νὰ πείσῃ τὴν Εὐρώπην, ὅτι οἱ ἐπαναστατήσαντες Ἕλληνες δὲν ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς Νεαπολίτας ἢ τοὺς Πεδεμοντίους καὶ ὅτι τὸ κίνημά των εἶναι ἔθνικὸν ἀπελευθερωτικὸν μόνον καὶ οὐδὲν ἄλλο.

Εἰσέρχεται κατόπιν εἰς τὸ θέμα τῆς καθόδου του εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς ἀναλήψεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἀρχηγίας, θέμα περὶ τοῦ ὁποίου πολὺς λόγος ἐγένετο καὶ τότε καὶ μεταγενεστέρως. Δὲν εἶναι ὀρθὸν —

γράφει — οὔτε νὰ μοιρασθῆ εἰς δύο, οὔτε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του ἐν Ρωσίᾳ διὰ νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐφ' ὅσον ἐλπίζει, ὅτι ἐκεῖ δύναται νὰ εἶναι ὠφέλιμος εἰς τὸ ἔθνος. Καὶ ἐν πλήρει συναισθήσει τοῦ χρέους του ἔναντι τῆς πατρίδος του ὑπόσχεται εἰς τὸν Ἱεράρχην, ὅτι δὲν θὰ διστάσῃ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τῆς τιμῆς ἐγκαταλείπων τὸν Τσάρον καὶ τὰς ὑποθέσεις του, εὐθύς ὡς ἤθελεν ἀντιληφθῆ, ὅτι τὰ χρέη τοῦ ὑπουργήματός του ἐν Ρωσίᾳ εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος. Ἐπαναλαμβάνει δηλαδὴ καὶ ἐνταῦθα ὅ,τι πρὸ ἕξαετίας εἶπεν ἐν Παρισίοις εἰς τὸν Τσάρον προσφέροντα αὐτῷ τὸ χαρτοφυλάκιον τοῦ Ἑξωτερικῶν¹. Τοῦτο χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος ὡς ἐξομολόγησιν πρὸς τὸν Ἰγνάτιον. Γνωρίζων δὲ ὅτι καὶ ὁ Ἱεράρχης οὗτος εἶχε κληθῆ καὶ ἐσκέπτετο νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του, ἀποφαίνεται γινώσκων, ὅτι παραμένων ἐν Πίζῃ ἤθελεν ἀποβῆ χρησιμώτερος εἰς τὸ ἔθνος. Εὐστοχῶς δὲ ὁ Μαυροκορδάτος ἐν τῷ σχολίῳ του (ζ') εἰκάζει, ὅτι ὁ Καποδίστριας προώριζε τὸν Ἰγνάτιον ὡς σύμβουλον τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων τῶν μελλόντων νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν. Τοῦτο ἄλλως τε εἶχε συμβῆ καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν (1807). Προβαίνων κατόπιν εἰς συμβουλάς πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ ἀγῶνος ἐν Πελοποννήσῳ, καταφέρεται κατὰ τῆς πολυκεφάλου στρατιωτικῆς διοικήσεως καὶ κατὰ τῆς πολυαρχίας. Ἐρμηνεύων τὸ δυσάρεστον τοῦτο φαινόμενον τῆς πολυκεφάλου ἀρχῆς, ἀποδίδει τοῦτο εἰς τὴν ἔλλειψιν ἱκανοῦ ἀνδρὸς δυναμένου διὰ τοῦ ἠθικοῦ του ὕψους νὰ ἐπιβληθῆ ὡς ἡγέτης τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους. Τὸ ζήτημα τοῦτο θεωρεῖ ὁ Καποδίστριας βασικόν, διὸ καὶ καλεῖ τὸν Ἰγνάτιον νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν λύσιν του. Ὁ δὲ Ἄλ. Μαυροκορδάτος λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ἐγγράφου τοῦ Καποδιστρίου ὁμολογεῖ ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι πράγματι σπουδαιότατον καὶ δέον ν' ἀπασχολήσῃ πάντα φιλόπατριν. Προχωρῶν ἔτι περαιτέρω ὁ Μαυροκορδάτος (εἰς τὸ σχόλιον θ') καὶ ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος ἐβασίλιζεν ὅλη², θεωρεῖ ὡς κατάλληλον ἡγεμόνα, ἐφ' ὅσον ἤθελε κληθῆ ξένος εἰς τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἔθνους, τὸν πρίγκιπα Εὐγένιον. Ὁ Εὐγένιος Μπωαρναί, πρίγκιψ τοῦ Λάυχτεμβεργ, υἱὸς τῆς αὐτοκρατείας Ἰωσηφίνας, ἐχρημάτισεν ὡς γνωστὸν ἀντιβασιλεὺς τῆς Ἰταλίας, ὑπῆρξε δὲ ἔνδοξος στρατηγὸς τιμώμενος ὑπὸ πάσης τῆς Εὐ-

1. Βλ. αὐτοβιογραφίαν, σελ. 52.

2. Σ. Τριχοῦπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκδ. 3η τόμ. Γ', σ. 198.

ρώλης διὰ τὸν χαρακτῆρα του καὶ τὰς ἀρετάς του. Ἦτο προσφιλὴς εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς Αὐλὰς καὶ συνεδέετο διὰ κηδεστίας μετὰ τῆς ρωσικῆς. Τοῦτον — ὑπὲρ πάντα ἄλλον — ἐπεθύμει ὁ Μαυροκορδάτος ὡς ἡγεμόνα τῆς νέας Ἑλλάδος, διὸ καὶ ἀπέστειλε λήγοντος τοῦ 1823 τὸν γαμβρόν του γερμανὸν φιλέλληνα Ἐδουάρδον Ρεϊνὲκ εἰς Βαυαρίαν, ἵνα βολιδοσκοπήσῃ τὸν ἐν λόγῳ πρόιγκηπα, ἐὰν δέχεται τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἀφικόμενος εἰς Μόναχον ὁ ἀπεσταλμένος τῶν Ἑλλήνων εὔρε τὸν Εὐγένιον νεκρὸν (1824)¹. Ἐκ τῶν ὁμογενῶν ὅμως ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόμιζεν ὡς κατάλληλον κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος αὐτὸν τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν, περὶ τοῦ ὁποίου ἐπίστευεν ὅτι, μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, θὰ ἦτο χρησιμώτερος ἐν Ἑλλάδι ἢ ἐν Πετρούπολει. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Μαυροκορδάτου ἀποτελεῖ βεβαίως τραγικὴν εἰρωνείαν, ὅταν ἀναλογισθῇ τις, ποία ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ εὐφυεστάτου Φαναριώτου πολιτικοῦ, ὅταν ἐπὶ τέλους ὁ Καποδίστριας ἀνέλαβε τὴν διακυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁμιλῶν ἐν συνεχείᾳ ὁ Καποδίστριας περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας τῆς Ἐπαναστάσεως, συμβουλεύει τὴν σύστασιν ἐν Πελοποννήσῳ κυβερνήσεως ὀλιγομελοῦς ἀλλ' ἀντιπροσωπευτικῆς ἐκ σωφρόνων ἀνδρῶν, τὴν ἐνίσχυσιν τῶν πολεμικῶν δυνάμεων καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ σχήματα καὶ τοὺς τύπους τῶν ἑταιριστῶν, ἅτινα βλάπτουν τὴν Ἑλλάδα ἐνισχύοντα τὴν συκοφαντίαν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἦτο ἀναρχικὸν κίνημα ἐμπνευσθὲν καὶ παρασκευασθὲν ὑπὸ τῶν ἰταλικῶν, γαλλικῶν καὶ γερμανικῶν ἀντιμοναρχικῶν ἑταιρειῶν.

Τέλος ὁ Καποδίστριας σχεδιάζει συγκεκριμένας τινὰς ὑποδείξεις πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διὰ τῶν ὁποίων συνιστᾷ πάσῃ θυσίᾳ διατήρησιν τῆς ἐλευθέρου Πελοποννήσου, τὴν συγκρότησιν ἀντιπροσωπευτικῆς κυβερνήσεως, τὴν διαφύλαξιν τῶν παλαιῶν ἐθνικῶν σχημάτων, ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῶν συνθημάτων τῆς Φιλικῆς καὶ τῶν ξένων ἑταιρειῶν, καὶ ἐφ' ὅσον συνεχίζοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει αἱ συζητήσεις, πλήρη ἀποχὴν ἀπὸ διαπραγματεύσεις μεθ' οἷας δῆποτε ξένης Δυνάμεως πλὴν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ ἐσχάτη τῶν ὑποδείξεων τοῦ Κα-

1. Αὐτόθι, Γ', σ. 301 σημ. Πρβλ. καὶ Χρ. Βυζαντίου, Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Ἑλλ. Ἐπανάστασιν ἐκστρατειῶν καὶ μαχῶν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ἐκδ. 3η (1903), σελ. 354-355. Κ. Ν. Ράδου, Περὶ τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος, Ἐπετηρὶς Φιλ. Συλλόγου Παρνασσοῦ, τόμ. ΙΓ' (1917), σελ. 38.

ποδιστρίου, ὅπως ἀποφύγη ἡ Ἑλλάς νὰ ζητήσῃ βοήθειαν ἢ συμμαχίαν ἀπὸ οἵανδήποτε ξένην Δύναμιν, ἵνα μὴ προκαλέσῃ τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ἀντίδρασιν τῶν λοιπῶν. Ἐξαιρεῖ μόνον τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, διότι ἡ δύναμις αὕτη ἔκειτο τότε ἔκτος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Μαυροκορδαῖος εἰς τὰ σχόλιά του (σημ. ρ'), τὰ ὁποῖα συνέταξεν, ὅταν ἡ Ὑ. Πύλη εἶχεν ἀπορρίψει τὴν ρωσικὴν διακοίνωσιν καὶ ὁ Στρογονώφ εἶχεν ἤδη ἐγκαταλείψει τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐρμηνεύων τὸ πνεῦμα τοῦ Καποδιστρίου, νομίζει ὅτι μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο ἡ Ἑλλάς ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῆς Ρωσίας καὶ τῶν συμμάχων της κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ θεωρεῖ ὡς μὴ ἀντικειμένην εἰς τὸν νοῦν τοῦ Καποδιστριακοῦ ἐγγράφου τὴν ἀποστολὴν πρεσβειῶν εἰς τε τὴν Ρωσίαν καὶ τὰς συμμαχικὰς αὐτῆς Αὐλὰς. Ἀλλὰ διὰ νὰ ληφθῆ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς Ἑλλάδος, συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Καποδιστρίου, ὅτι πρέπει νὰ συγκροτηθῆ ἀμέσως ἐν « σύστημα », μία Διοίκησις, ἣτις νὰ ἐκπροσωπῆ τὸ ἔθνος ὁλόκληρον καὶ ὄχι τοὺς ἑταιριστάς, τοὺς συνωμότας, τὰ κόμματα. Διοίκησις, ἣτις νὰ μὴ προκαλῆ τὰς ὑποψίας τῶν Εὐρωπαίων, ὅτι ἀποτελεῖ ὄργανον τῶν ἐπαναστατικῶν ἑταιρειῶν. Τέλος ὁ Καποδίστριας ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλλάς ἠθελεν ἀποκτήσει ἀντιπροσωπευτικὴν καὶ σταθερὰν κυβέρνησιν διαθέτουσαν ὑψηλὸν γόητρον, αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἐξ ἰδίας αὐτῶν πρωτοβουλίας θὰ ἤρχοντο εἰς διαπραγματεύσεις μετ' αὐτῆς. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ τοῦτο, παρίσταται ἀνάγκη συνεχοῦς προσπαθείας καὶ ἀκάμπτου ἀγῶνος.

ΕΜΜ. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ